Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AD FORTIDS VEJE

HISTORISK FOLKELIG LÆSNING

REDIGERET AF

HAL KOCH

DET DANSKE FORLAG
KØBENHAVN

Hefte 2 Februar 1946 4. Aargang

FÆRØERNE I UFREDSTIDER

Af Lærer *Poul Holm Joensen.*

Færøernes Fortid er ikke præget af store Omvæltninger eller krigerske Konflikter, som kan virke skelsættende i Øernes Historie. Ved en flygtig Betragtning synes Livet her at være gledet hen i hverdagsagtig Ensformighed Århundrede efter Århundrede helt op til den nyeste Tid uden det Præg af Hændelser, som et Samfund får, når det er i livlig Forbindelse med andre. Det har dog ikke manglet på dramatiske Begivenheder i Færøernes Fortid. Blot har de ikke i det isolerede Samfund fået Indflydelse på Udviklingen. De små Begivenheder har ikke sat større i Skred, sådan som det så ofte sker i store Samfund.

Når Hære og Horder før i Tiden drog hærgende gennem Europa og lagde Byer og Lande øde snart her, snart der, gjorde Sørøvere til Stadighed Havene usikre. Det var dels Folk i privat Erhverv, dels Kaperkaptejner med Statsanerkendelse, som var ude på Rov. Søfarten på Ruterne til Amerikas rige Lande var naturligvis mest udsat for Overfald og Plyndring, men om Sommeren satte Fribytterne ofte Kursen Nord over Atlanten, dels for at jage enlige Handelsskibe i disse Have og dels for at gøre Landgang og Strandhugst på Kyster, som vanskeligt kunde forsvares. I nogle Perioder af det 16. og det 17. Århundrede meldtes der næsten hvert År fra Færøerne, at nu var en og nu en anden færøsk Bygd blevet hærget.

Så fattigt Landet var, og så fjærnt det lå, skulde man ikke synes det Umagen værd at plyndre der, men netop den afsides Beliggenhed fjærnt fra det danske Riges Centrum har vel gjort Øerne indbydende, når Piraterne alligevel i andet Ærinde kom den Vej om. Hvis Skibe af Rigets Flåde ikke netop befandt sig i Farvandene omkring Færøerne, var der ingen Grund til for Sørøverne at frygte, de skulde blive slået tilbage. Det Forsvar, de få, fattige Færinger kunde stille op, vilde det ikke være nogen Sag at knuse. Det er sket, at Færingerne har grebet til Våben for at fordrive Fjender, der havde sat sig til Rette og ikke så ud til godvilligt at ville gå igen, men i Almindelighed prøvede de at klare Situationen på anden Måde.

For den enkelte lille færøske Bygd med dens få Gårde og Huse var det som oftest håbløst at tænke på at tage Kampen op mod de veløvede, våbenføre Søfolk fra Fribyterskibene, der viste sig ved Kysterne. Kampen kunde kun få een Udgang, det måtte blive Nederlag for Færingerne, hvis Våben kun var Økser, Hvalspyd eller forældede Skydevåben. De store Afstande fra Bygd til Bygd og de vanskelige Samfærdselsforhold fra Ø til Ø gjorde det også umuligt at organisere et fælles Landeværn. Der var da ikke andet at gøre end at tage Flugten op i Fjældene, når det så ud til Overfald og Plyndring.

Når Færingerne valgte Flugten bort fra Bygden i Stedet for at forsvare sig på Stedet og værge, hvad de ejede, skyldtes det ikke Fejghed og Frygt, men en nøgtern Vurdering af de givne Muligheder. Til daglig måtte de med Livet i stadig Fare fravriste en overmægtig Natur det nødvendige til Livets Ophold. Overalt, hvor de færdedes i Fjældet og på Havet, kunde de pludselig komme ud i alvorlige Situationer, hvor det gjaldt om at beregne det

eneste rigtige, der kunde redde deres Liv. Eet gjaldt det nemlig altid om: at bevare Livet.

For Familien og det lille Bygdesamfund var det af mindre Betydning om Tingene gik tabt, når blot Personen var i Behold. En lille Bygd, som mistede sit voksne Mandskab eller blot en Del deraf, vilde få svært ved at klare sig. Det vilde blive en Katastrofe, når der ingen var til at hente Fisk på Havet og Fugl i Fjældet. Derfor valgte de så, når Fjender viste sig, ihvertfald at bjærge Livet. De få fattige Ejendele, der kunde frarøves dem, kunde dog skaffes igen.

I Vinterhalvåret var der næsten aldrig Fare for Overfald. Det forhindrede det oprørte Hav. Mange Steder kunde end ikke den stedkendte Befolkning sætte en Båd på Håvet eller lande den igen på den Tid af Året. Så meget mindre vilde det da lykkes fremmede at gøre Landgang. Man følte sig helt sikker i den mægtige Naturs Beskyttelse, men når Sommeren nærmede sig, og Sørøverne plejede at indfinde sig, begyndte man at orientere sig for at finde ud af, om der i de færøske Farvande lå Skibe, der var ude på Plyndring. Det kunde undertiden være svært at få konstateret af hvad Art, de Skibe var, som nærmede sig Øerne. Tit sejlede de under falsk Flag eller foregav at være fredelige Handelsskibe, for så når Lejlighed var inde til Overfald pludselig at afsløre, i hvilken Hensigt de var kommet.

Fik man Anelse om, at der var Fare på Færde, satte man Vagtposter ud i Fjældene på Steder, hvorfra der var vidt Udsyn over Havet, ikke for højt oppe, for så kunde det hænde, at lave Skyer dækkede Udsigten. Ved mange færøske Bygder kan man endnu vise de Steder i Fjældet, hvorfra der i Ufredstider blev holdt Udkik, så man i Tide

kunde få varskoet Bygdens Folk og ved Bauners Ild eller Budstikker få spredt Oplysning om Faren så vidt omkring til andre Bygder som muligt.

Det gjaldt naturligvis om at redde, hvad reddes kunde. Kvæget blev, når Faren var overhængende, gennet ud i Dalene og op på Fjældskråninger, hvor det vilde være meget svært for Folk, som ikke var stedkendte, at få fat i det. Hvad man kunde slæbe bort fra Bygden, prøvede man at tage med sig på Flugten. Andet kunde man, hvis der var Tid dertil, grave ned, så lå det sikkert, Uld f. Eks., Sølvtøj, hvor man havde det, ja endog Madvarer, når det var for kortere Tid.

Ude i Fjældene havde man på Forhånd udset sig Klipperevner eller Huler, man kunde skjule sig i. De fleste af de gamle Gemmesteder kendes endnu. I Perioder, hvor Overfald blev særlig hyppige, byggede man nogle Steder på svært tilgængelige Afsatser i Fjældet Tilflugtshuse, hvor der lå Forråd parat og rigeligt med Sten, der kunde kastes mod eventuelle Fjender, som dristede sig derop. Sådanne Bondeborge kendes også fra de udsatte norske Kystegne.

Et Overfald kunde dog komme så overraskende, at det knapt lykkedes Bygdens Folk at bringe sig selv i Sikkerhed og da langt mindre deres Ejendele. Så måtte de oppe fra Fjældene se de fremmede plyndre og hærge mellem Husene og slæbe af med Tøj og Uld og Mad, ja måske drive Kvæget ned til Stranden for at svømme Dyrene ud til Skibet, hvor man altid trængte til Ferskmad.

Det hændte tit, at Mennesker blev dræbt eller bortført, for kortere Tid eller for altid. Engelske Fiskere, som i Sommermånederne drev Fiskeri og Hvalfangst i Nordhavet, trængte undertiden til Mandskab, og de gik da ikke af Vejen for at gøre Landgang på Færøerne og bortføre Folk de kunde få fat på, for så, hvis de overlevede Som-

rens Strabadser, at sætte dem af igen på Hjemturen. Andre Færinger er endt i Slaveri så fjærnt som i de tyrkiske Barbarstater i Nordafrika. Et År, da tyrkiske Skibe længe lå ud for Suderø, og mange Hundrede Matroser hærgede hver Bygd på Øen, blev der bortført mer end 30 Mennesker.

Helt overladt til sig selv var Færingerne dog ikke. Når Overfaldene blev hyppige, sendte de Bønskrifter til Kongen. Ham betalte de jo Skat, og han måtte derfor være interesseret i, at de beholdt deres Ejendom, og Frederik den Anden var da også villig til at hjælpe. Af to Grunde sendte han gærne Orlogsskibe ud til disse Egne.

For at øge Statens Indtægter var Sundtolden, som skulde erlægges i Helsingør, blevet forhøjet. For nu at slippe for denne Udgift var hollandske og engelske Skippere begyndt at lægge Ruten for Handelen med Østeuropa Nord om Norge til Arkangelsk ved det hvide Hav. Havet mellem Grønland og Norge betragtede Frederik den Anden dog også som sine Enemærker, og han vilde ikke se fremmede Skibe her. Han kom derfor ind på at holde nogle Orlogsskibe i disse Farvande for at hindre den i hans Øjne ulovlige Sejlads, og det var da så ligetil, at disse samtidig skulde holde Havet omkring Færøerne fri for Sørøvere.

Mogens Heinesen, selv Færing, var en af de første Kaptejner, som fik dette Hverv. Han var som 17—18 årig kommet fra Færøerne til Bergen og havde derfra sejlet med Handelsskibene. Siden var han gået i hollandsk Tjeneste og havde været med til at jage Havenes Fredsforstyrrere. Inden længe vendte han dog tilbage til Bergen, så vidt vides for at begynde Handel på Færøerne. Uheldigvis for ham havde Frederik den Anden efter Christoffer Valkendorfs Råd netop besluttet at lade Færøerne besejle for kongelig Regning og forbyde al privat Handel.

Mogens Heinesen henvendte sig dog personlig til Kongen og fik Lov til at sejle til Færøerne for at inddrive private Tilgodehavender — ikke handle, og det synes, som om han på denne Tur har fået oparbejdet en Stemning for, at han selv skulde overtage Handelen. En Halvbroder sad som Færøernes Lagmand og har sikkert talt sin Broders Sag.

En Deputation af Færinger indfandt sig hos Kongen for at få ham til igen at opgive den kongelige Enehandel eller ihvertfald at give dem Lov til at holde et Skib til at hente Tømmer i Norge. En Opgørelse af det første Års Regnskab for Handelen viste ikke det ventede Udbytte for Kongens Kasse, og Resultatet blev, at Mogens Heinesen overtog Handelen på Færøerne.

Da han næste Sommer, 1579, landede på Færøerne, havde en skotsk Sørøver netop bortført så godt som alle de Varer, der var blevet indbetalt som Skat til Kongen og dertil meget privat Gods, så der var ikke meget at hente for Mogens Heinesen. For nu ikke at skulle stå til Regnskab for mere, end han havde fået, fik han alle de stedlige Embedsmænd til en afgive en beediget Erklæring om hvilke Varemængder, der var blevet bortført. Denne Opgørelse var så detaljeret, at Valkendorf betvivlede dens Ægthed, og i de Retssager, der senere kom mod Heinesen, spillede den en stor Rolle. Denne Plyndring blev Årsag til, at Mogens Heinesen fik Lov til at udruste sit Skib som Orlogsfartøj for ved Siden af Handelen at kunne fordrive Sørøvere og Handelsfolk, der dristede sig ind i forbudt Farvand, og det følgende År begyndte han en energisk Jagt som »kongelig eneberettiget Sørøver i Nordhavet«.

Handelen på Færøerne kom nu til at træde noget i Baggrunden, og efter alt at dømme var det ikke mere beha-

geligt at være Sørøver omkring Færøerne, men forøvrigt heller ikke at blive beskyttet af Mogens Heinesen. Hans Bedrifter som kgl. Sørøver kendes ikke indgående efter historiske Kilder, men Traditionen har anbragt ham i mange spændende Situationer. Snart ovenpå og snart i Fare, men altid klarede han sig. Han tillægges en næsten eventyrlig Evne til at kunne narre Sørøvere og står med Folkeeventyrets Helteglorie om sig.

På Færøerne havde han etableret sig på Østerø med hele sit Pak af Søfolk fra alle Have, og fredeligt gik det ikke til. Det hedder sig, at de fremmedes Sommerplyndringer intet var at regne mod Matrosernes Vinterhærgninger, og Rygtet om disse Forhold nåede da også København, og omend Mogens Heinesen havde fået sat nogle Pirater ud af Spillet, så var der dog så tvivlsomme Sider ved hans Foretagender, at det maatte ende galt. Christoffer Valkendorf samlede et alsidigt Anklagemateriale mod ham, og selvom Færingerne under Retssagen mod ham fremlagde Erklæringer om, at de intet havde at beklage sig over, mistede Mogens Heinesen hurtigt den kongelige Gunst og Hvervet at forsyne og beskytte Færingerne.

Senere, under Christian den Fjerde, måtte der næsten hvert År sendes Orlogsskibe afsted. Jørgen Due løb i 1615 ud med et Par Skibe, og det lykkedes ham at fange nogle af de Sørøvere, som det År havde hærget på Øerne. Otte af dem blev klynget op i en Galge, han lod rejse i Vestmanhavn. Men det følgende År kunde andre Sørøvere dog nå at nedbryde den, inden Kongens Skibe nåede frem først på Sommeren. Da Danmark senere var indblandet i Trediveårskrigen raserede algierske Sørøvere, to Skibe med 500 Mands Besætning, Suderø. Fortællinger om disse Begivenheder har i den mundtlige Overlevering levet helt op til vore Dage.

Allerede Mogens Heinesen havde ved Torshavn, der altid har været Færøernes Midtpunkt, begyndt at bygge en Skanse, der kunde beskytte Handelens Lagre og måske virke almindelig afskrækkende på Sørøvere i Farvandene. Under Christian den Fjerde var der stadig Tale om denne Skanse. Den forfaldt og blev repareret, forfaldt igen og skulde så atter gøres brugbar, men der kom ikke rigtig Gang i Arbejdet. Lagtinget havde nok bevilliget Øernes Bidrag, men Torshavnerne var ikke særlig ivrige efter at udføre Hvervet, som blev pålagt dem, og der opstod derover megen Strid. Skansens Betydning var kun ringe. Den virkede ikke på nogen Måde afskrækkende, og fremmede Skibe passerede, uden at Kaptejnerne blev betænkelige, når Kanonerne blev affyret. At den kun var til ringe Gavn viste sig, da Danmark i Årene 1675—79 var i Krig med Frankrig, Fransatiden, som Færingerne kalder denne Periode, fordi franske Krigs- og Kaperskibe så ofte hærgede på Øerne, når de var ude efter hollandske Skibe, der havde lagt Ruten fra det fjærne Østen Nord om England.

Ved Pinsetid 1677 lå der mellem Nolsø og Torshavn fire store Krigsskibe. På Nolsø, hvor Søfolk fra Skibene havde været i Land, mente man, at de var Hollændere og Englændere. Det havde de i hvertfald opgivet, og de havde foregivet at være kommet i fredelige Ærinder. Da Fogeden i Torshavn havde fået disse Oplysninger, sejlede han, efter at have forvisset sig om, at Skansen var i Forsvarsstand og alle forsvarspligtige Torshavnere på deres Plads. ud til Skibene for at hilse på den Øverstkommanderende, men ikke så snart var han kommet om Bord, før han blev arresteret. Det hollandske Flag blev strøget og det franske hejst i Stedet for. Man krævede nu af ham, at Færøerne inden 12 Timer skulde levere 100 Okser, 200 Får, 1200 Par Hoser, 60 Trøjer og 500 Par Vanter. Han prøvede at gøre

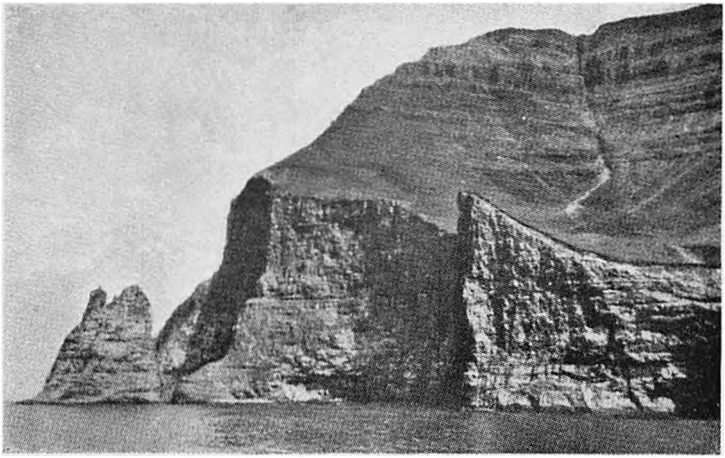

Viderø.

Suderø.

Klippekyster paa Færøerne.

Lamba, Østerø.

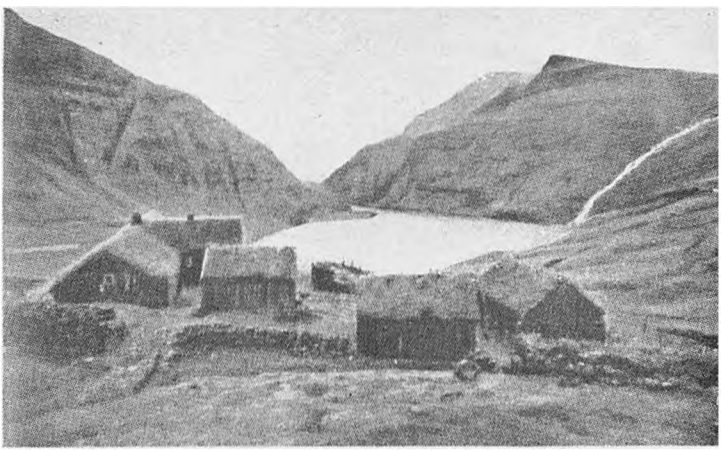

Saksen, Strømø.

Landskaber paa Færøerne.

dem forståeligt, at det absolut var umuligt, men nogen Lempelse af Kravet vilde Franskmændene ikke gå ind på. Det blev ham forholdt, at over for en så stærk Overmagt kunde det ikke nytte noget at gøre Modstand. Da han stadig hævdede, ikke at kunne skaffe de krævede Varer, satte man nogle Både i Vandet med et Par Hundrede svært bevæbnede Soldater om Bord. Overfor denne Afdeling og med 30—40 Skibskanoner fra hvert Skib rettet mod Land, turde ingen påtage sig Ansvaret for et Forsvar af Skansen. Franskmændene gik da i Land, uden at der blev løsnet et Skud.

Kvinder og Børn og de gamle Mænd var fra Torshavn flygtet ud i Fjældene, men Mændene havde ikke kunnet forlade deres Poster for at bringe deres Løsøre i Sikkerhed, saadan som de plejede fra gammel Tid. Kramboden blev plyndret, de i Varer indbetalte Skatter blev bortført, i private Huse brød Franskmændene ind og stjal, hvad der var at få, i Kirken brød de Kister op for at finde Værdigenstande og saa fremdeles. Det blev et svært Tab, Torshavnerne kom til at lide ved denne franske Visit.

Selvom Overfaldene i de følgende År blev mindre hyppige, bevarede Færingerne længe Frygten for de fremmede. Ethvert ukendt Skib, der nærmede sig Øerne, blev betragtet med Mistro. Ved een Lejlighed blev der bragt Kopper til Færøerne med sådan et Skib. Det vilde man nødig have gentaget.

Både i Christian den Fjerdes og Christian den Femtes norske Lov blev det påbudt alle Strandbønder, at de skulde eje Skydevåben, så de kunde værge for sig, hvis der skete Overfald, men Færingerne var stadig ikke særlig ivrige efter at risikere Livet, så de ansøgte om at blive fri for at opfylde dette Krav, idet de henviste til deres gamle Vaaben, Hvalspyd, Økse og Fjældstav, dog tjener »Fødderne

til Klippernes Højhed os bedst«, skriver de i en Ansøgning af 15. Novbr. 1690. Det blev dem tilladt at nøjes dermed.

Havet omkring Færøerne har altid været rigt på Fisk, og Færingerne har der hentet en betydelig Del af deres Livsfornødenheder, men fremmede Fiskere lagde tidligt Kursen Nord om England til Bankerne omkring Færøerne, hvor de kom til at gå Færingerne i Bedene. Det kunde ikke undgås. De havde altid bedre Udstyr og mere moderne Redskaber. Allerede i 1617 klagede Færingerne i Brev til Kongen over Udlændingenes Fiskeri ved Øerne, og de fik siden Gang på Gang Anledning dertil. Men iøvrigt forløb det 18. Århundrede i det store og hele fredeligt.

Da Danmark i 1807 blev draget ind i Napoleonskrigene på Frankrigs Side undgik Færingerne ikke at få det at føle. En Forårsdag 1808 lå der ud for Nolsø et Skib, der ikke så rigtig fredeligt ud. Skipperen og Skjalden Poul Nolsø klædte sig i sine dårligste Klæder og roede ud til Skibet for at få noget at vide. Han lagde til ved Skibssiden og spurgte først på dansk siden på engelsk, hvor Skibet hørte hjemme, men fik ikke noget Svar. En Mand fortalte nu på tysk, at Skibet var fransk og var kommet for at beskytte Øerne mod Englænderne. Da han til Gengæld vilde have noget at vide om Forsvaret af Torshavn, om Skansen og Soldaternes Antal, anede Poul Nolsø, at det næppe forholdt sig med Nationaliteten, som han havde sagt, og for en Sikkerheds Skyld overdrev han og tidoblede Soldaternes Antal til mindst 300 Mand, ligesom han roste de mange, store Kanoner. Straks efter sin Hjemkomst til Nolsø sejlede han til Torshavn for at advare Kommandanten. Skibet krydsede en Månedstid udfor Øerne. Den 15. Maj viste det sig igen ud for Torshavn, og Kommandanten vilde nu søge Kontakt med det. En Båd

med tolv Mand om Bord blev sendt ud til det, og da den ikke kom tilbage, en til med otte Mand, men heller ikke disse vendte hjem — de var blevet taget til Fange. Til Gengæld blev tre fuldtbemandede Både sendt i Land derudefra, og det engelske Flag røg til Tops. Skansen måtte overfor denne absolutte Overmagt overgive sig. Fra de 60 Kanoner, som skulde forsvare Torshavn, blev ikke løsnet et Skud, og de blev nu gjort ubrugelige og Skansens Huse stukket i Brand.

Kort efter viste et andet Skib sig ved Torshavn. Det hejste fransk Flag, og man følte sig beroliget. Ejeren af Skibet var en Baron Hompesch, som i Begyndelsen var meget elskværdig, men snart viste sig at være Sørøver i privat Sejlads. Man beværtede ham godt, men da en Skipper, som han ønskede at få som Lods ikke straks viste sig, blev han aldeles rasende og afslørede, at han var Englænder, og udslyngede Trusler om at stikke Torshavn i Brand, hvis Lodsen ikke straks kom. Overrumplingen var også denne Gang så fuldstændig, at ingen kunde sætte sig til Modværge mod Matroserne, der strømmede i Land og røvede og plyndrede alle Vegne.

Poul Nolsø, der som før nævnt havde advaret Kommandanten mod det forrige Skib, kom til, og netop som Baronen brugte Mund overfor den værgeløse Kommandant, trådte han ind i Salen og satte Baronen, som ikke havde værdiget ham et Blik, en Kårde for Brystet, hvad der gjorde denne noget spagere. Han lovede at skåne Byen, blot Lodsen viste sig. Man havde søgt alle Steder efter denne, men endnu ikke fundet ham. Baronen vilde afvente ham om Bord, i Ventetiden affyrede han nogle Kanonskud ind over Byen. Langt om længe blev Lodsen fundet bag en Sten i Udmarken, hvor han havde søgt Tilflugt. Han kom nu om Bord på Baronens Skib og førte det bort fra Tors-

havn, dog for blot nogle Dage efter at lodse det tilbage. Overfor Baron Hompesch havde han rost, at der i Torshavn fandtes Penge og Varer til et meget stort Beløb tilhørende den danske Konge. Efter at have rovet de færøske Kasser sejlede Baron Hompresch atter bort, for en tre Ugers Tid, og vendte derefter tilbage for at røve Handelens Lagre — dog ikke Kornvarerne. Fra Færøerne satte han Kurs mod Island i samme Ærinde.

Paa Grund af Blokaden lykkedes det kun få Skibe at nå frem med de nødvendige Handelsvarer fra Danmark. Forholdene forværredes derfor hurtigt på Færøerne, hvor Forsyningerne allerede i nogen Tid havde været knappe og utilfredsstillende. Uro opstod der flere Steder rundt om, hvor det kneb med Brødkorn. Mange Steder sultede man. Den initiativrige Skipper Poul Nolsø bestemte sig da til at prøve at bringe sine Landsmænd Hjælp. Han vilde vove sig lige ind i Løvens Hule og prøve at få Kontakt med Englænderne. Han sejlede i Sommeren 1808 ud fra Færøerne med Brev til det engelske Admiralitet, hvori Øernes elendige Tilstand blev skildret, og hvori han søgte Tilladelse til at sejle efter Forsyninger. Udfor Skagen blev hans Skib opbragt af et Kaperskib og ført som Prise til Göteborg trods alle hans Protester. Efter mange Vanskeligheder fik han dog et Par engelske Admiraler i Tale, og med deres Anbefaling kom han til London, hvor han med den danske Konsuls Hjælp fik de rette Folk til at høre på sig.

Efter at have fået hans Fremstilling af Begivenhederne på Færøerne lod The Privy Council — Gehejmerådet — et Skib indkøbe, udruste og laste med Korn til Færøerne. Som Betaling skulde han føre færøske Varer til London. Også Sagen Hompesch bragte han på Tale og fik det ud

af Forhandlingerne, at man fordømte Baronens Fremfærd og lovede at erstatte private Tab.

Poul Nolsø kom dog aldrig hjem med Skibet, undervejs må det være forlist, og ingen har hørt noget til det eller dets Fører. For Færingerne blev Forholdene en Del bedrede efter 1810. Det År drog Stiftamtmand Trampe fra Island til London og opnåede, at Færøerne blev erklæret for neutralt Område sammen med Island og Grønland. Forsyninger begyndte derefter at nå frem som før Krigen, og Nøden ude på Bygderne lindredes meget.

Med Krigens Afslutning i 1814—15 begyndte en 100årig Fredsperiode på Atlanten. Strømmen af Handelsskibe i Rutefart og Fragtsejlads øgedes År for År. Stimerne af Fiskeskibe, der stod ud fra alle Havne i Vesteuropa, blev stadig tættere og nåede frem til fjærne Fiskebanker også til de rige Grunde omkring Færøerne, men de blev ikke velsete Gæster her. Denne for alle søfarende Nationer så rige Udviklingstid var nær blevet katastrofal for Færingerne. Med deres gammeldags Fiskemåde kunde de slet ikke holde Trop med de fremmede Fiskere, der kom med Damptrawlere og tog Rub og Stub, skrabede og ødelagde mange Fiskepladser. 90'erne blev en sort Tid for Færøerne, en Ufredsperiode næsten værre end nogen før. De fremmede drev Rovdrift, og et Inspektionsskib, som blev sendt derop, kunde ikke engang standse de fremmede Fiskere. I den hårde Konkurrence lærte Færingerne dog nye Metoder og at søge til andre Fiskepladser fjærnt ved Island og Grønland.

Ved deres Hjemland blev først fredeligt, så mærkeligt det lyder, under Verdenskrigen, da Ubådsfaren blev så stor, at Fiskedamperne måtte holde sig borte fra Færøerne. Dog undgik Færingerne heller ikke at mærke Kri-

gen. Det hændte, at en tysk Ubåd dukkede op ved et færøsk Skib, men Færingerne sidder godt ved Årerne i en Robåd. Så kom de hjem på den Måde.

Den anden store Verdenskrig kom også til at berøre Færøerne. Efter den tyske Besættelse af Danmark gik engelske Tropper i Land, men Krigshandlinger er det kun kommet til på Havet, hvor mange færøske Skibe er forlist under Fiskeriet ved Øerne, enten minesprængt eller torpederede af de tyske Undervandsbåde, og mange Færinger har i disse År sat Livet til.

Litteratur:
Jakob Jakobsen: Poul Nolsø. (Historisk Tidssk. 1891—92).
N. Andersen: Færøerne 1600—1709. 1895.
Troels Lund: Mogens Hejnesøn. 1911.
Daniel Bruun: Fra de færøske Bygder. 1929.

Poul Holm Joensen, f. 1916, af færøsk-dansk Slægt, Lærer i Gjentofte, har i Avisartikler behandlet historisk-geografiske Emner, specielt færøske.

CHRISTIAN II

En dansk Kongeskæbne.

Af Arkivar *Johan Hvidtfeldt.*

I Begyndelsen af Aaret 1513 red Kong Hans op gennem Jylland, ledsaget af et stort Følge, deriblandt hans Søn Prins Christian. Han var paa Vej nordpaa fra Ribe, men da han satte over Tarmkær, i Nærheden af Skernaa, snublede Hesten og Kongen styrtede i Vandet og blev stærkt forslaaet. Det lykkedes ham at naa op til Aalborg, men Sygdommen havde faaet Tag i ham, og faa Dage senere, den 20. Februar, lukkede han sine Øjne i Nordjyllands Hovedstad.

Denne tragiske Begivenhed indledte et Tidsafsnit i Danmarks Historie, som mere end noget andet i Rigets Historie skulde blive fyldt med voldsomme Begivenheder, der dannede den dystre Baggrund for en Kongegerning, som i de første Aar gav rige Løfter, men fik en Afslutning saa tragisk, at den ikke kan andet end vække menneskelig Medfølelse. Den unge Prins Christian, der efter Kongens Død skulde arve Tronen, var født paa Nyborg Slot den 1. Juli 1481. Han fik en udmærket Opdragelse, og hans fornuftige Fader lod ham en kort Tid komme i Huset hos en københavnsk Købmand Hans Bogbinder, saa han paa denne Maade kunde faa Forstaaelse af Borgerskabet, hvis Konge han senere skulde være. Som ganske ung fik han

Lov til at tage Del i Regeringsforretningerne, saa at han paa denne Maade kunde faa en praktisk Foruddannelse til Kongegerningen. I 1502 og 1506 sendtes han til Norge for at klare de meget vanskelige Forhold deroppe. Han optraadte med stor Beslutsomhed og Energi, men ogsaa med Strenghed mod dem, der viste Ulydighed mod den danske Konge. Han fængslede Bisp Karl af Hamar, en af de vigtigste Urostiftere, og i flere vigtigere Embedsstillinger fik ham anbragt trofaste danske Mænd. Hans egen Kansler Erik Valkendorf blev saaledes Ærkebiskop. De tyske Hansekøbmænd spillede paa dette Tidspunkt en overvældende Rolle i det norske Handelsliv. Men Christian var dem ingen god Mand. Han ønskede ikke et stærkt hanseatisk Købmandsvælde i Norden, tværtimod vilde han stække Hanseaternes Magt og fremhjælpe den danske og nederlandske Købmandsstand paa deres Bekostning. Prinsens Optræden blev fulgt med Opmærksomhed i Lübeck, den førende Hansestad, og af Adelen i de nordiske Riger. Og nede paa Gottorp Slot ved Slesvig sad Christians Farbroder, den kloge Hertug Frederik, der herskede over en Del af Sønderjylland og Holsten. Han havde altid staaet i et daarligt Forhold til sin Broder, og Efterretningerne om Nevoens voldsomme Fremgangsmaader kunde nok faa de morke Tanker frem i hans ikke for muntre Sind. Det anede ham, at han ikke kunde vente sig noget godt fra Prins Christians Side.

Da Budskabet om Kongens Død bredte sig, blev mange Kredse grebet af Frygt for Fremtiden. Vilde Christian ikke snart blive den Tyran, der kunde undertrykke Herremand og Bisp og knække Hansestæderne? Flere jyske Adelsmænd var overbevist herom, og hemmeligt søgte de Forbindelse med Hertug Frederik. Men denne var ikke en

Mand, der ønskede at løbe nogen Risiko, og Udsigten til at blive dansk Konge var for ham ikke særlig tillokkende. Selvom han frygtede Brodersønnens Planer, sagde han nej. Allerede mens Faderen levede, var Christian blevet valgt og hyldet som Tronfølger i alle de tre Riger, og da Hertug Frederiks Afslag til de jyske Raader fik enhver Mulighed for at vælge en anden Konge til at svinde, overtog han uden Vanskeligheder Styret af Danmark og Norge. Men inden han fuldtud kunde tiltræde Regeringen og blive salvet, maatte han dog ligesom sine Forgængere underskrive en Haandfæstning, en Slags Grundlov, hvori han lovede at overholde Adelens og de andre Stænders Privilegier og Rettigheder. Forhandlingerne om Indholdet førtes med Rigsraadet, der fik gennemført en Del af sine Krav. Hvis Christian II skulde overholde Haandfæstningen, var hans Magt stærkt begrænset.

Havde Kong Christian fra første Færd bestemte Planer om, hvorledes Land og Rige skulde styres? Naar man ser paa hans Fremfærd i Norge og den nøje Overensstemmelse mellem hans Politik her og senere i Danmark, maa man svare ja. Men Kongen var en lukket Natur, der rugede over sine Planer og højest betroede sig til ganske enkelte af sine nærmeste Medarbejdere. Det fortælles, at han engang skal have sagt, at hvis hans Hue havde Kendskab til hans Planer, vilde han kaste den paa Ilden. Historien er maaske usand, men det Billede, den giver af Kongen, er sikkert rigtigt. De store Planer, som han søgte at gøre til Virkelighed i sine Regeringsaar, har uden Tvivl allerede nu staaet ham klart. Men foreløbig kunde han vente. Han var ung og havde Tiden for sig; naar hans Magt var befæstet, vilde han slaa til. Endnu forstod han at fare med Lempe.

I sine første Regeringsaar førte han derfor en fornuftig Politik, og Haandfæstningen blev i det store og hele overholdt. Kongens Stilling blev styrket ved et Ægteskab med Prinsesse Elisabeth (Isabella), en Sønnedatter af den tyske Kejser Maximilian og Søster til den senere berømte Kejser Carl V. Partiet kunde saaledes ikke være finere, og en Medgift paa 250,000 Gylden var en kærkommen finansiel Støtte, eller kunde være bleven det, hvis den var bleven udbetalt. Den purunge Pige kom i 1515 til København, og den 12. August fandt Brylluppet Sted.

For Kongen var det et Ægteskab, der udelukkende var betinget af politiske Hensyn. Thi hans Hu stod til en anden Kvinde. Under sit Ophold i Norge havde han i Bergen truffet den smukke Dyveke. Grebet af en stærk og berusende Lidenskab, gjorde han hende til sin Elskerinde, og da han vendte tilbage til Danmark, tog han hende og hendes Moder Sigbrit Willums med sig. Ægteskabet gjorde ingen Forandring i Forholdet, og da Elisabeths Slægtninge kom med Bebrejdelser, afvistes de koldt af Kongen. Han var trofast i sin Kærlighed. Havde den unge Dronning anet, hvad der ventede hende i det kolde Nord, var hun vel næppe rejst saa roligt ud paa Brylupsfærden. Endnu var hun knap Kvinde, men med den Opdagelse, at Kongens Hu stod til en anden, maa Tilværelsen have mistet sin Mening for hende. Udsigten til et livslangt Samliv, hvor hun paa Forhaand var henvist til kun at være taalt, fordi Ægteskabet var en politisk Nødvendighed, kunde have faaet enhver til at fortvivle.

Men Skæbnens Veje er mærkelige. Pludselig døde Dyveke, og Dronningens Stilling var med et ændret. Kongen glemte

vel ikke sin første Kærlighed, men Samlivet med Elisabeth blev harmonisk, og Barnedronningens Angst for den strenge Husbond blev til den modne Kvindes Kærlighed, der var saa dyb og oprigtig, som man sjældent møder den i disse Kredse. For hende var Livet vel kun værd at leve, naar hun var hos Kongen. Hun havde lært sig dansk og benyttede sig af dette Sprog, naar hun skrev til Christian II. Hendes Breve, yndefulde i al deres Ubehjælpsomhed, er gribende ved deres stærke Vidnesbyrd om en Kvindes opofrende Kærlighed. De giver et Glimt af ægte menneskelige Følelser midt i en jernhaard Tid, hvor Mord og Raahed hørte til Dagens Orden og kaster ligesom et formildende Skær over Christian II.

En skarpere Kurs.

For Elisabeth blev Dyvekes Død Indledningen til en Række lykkelige Aar, men i politisk Henseende blev det Optakten til en lang Række Begivenheder, der med en vis indre logisk Konsekvens førte Kongen mod Afgrunden. Det første, der skete, var, at Torben Oxe, Lensmanden paa Københavns Slot, blev henrettet. Man satte hurtigt denne Begivenhed i Forbindelse med Dyvekes Død, men nyere Undersøgelser har dog gjort det sandsynligt, at han blev dømt for Underslæb. Men Henrettelsen fik i hvert Fald dybtgaaende politiske Følger. Torben Oxes Sag havde først været paadømt af Rigsraadet, der bestod af Højadelens Repræsentanter, men da det afsagde Frifindelsesdom, blev den paadømt af 12 Bønder fra Københavns Omegn. Selvom Torben Oxe var en utiltalende Herre, der næppe var bedre Skæbne værd, var en saadan Fremgangsmaade dog et Slag i Ansigtet paa Rigsraadet,

og at den førte til et stærkt Sammenstød mellem Christian II og Adelen, fremgaar af en Udtalelse, som en af Kongens mest betroede Mænd, Malmø-Borgmesteren Hans Mikkelsen, senere fremsatte i et Brev til Kongen, hvor han siger: »... Eders Naade sagde dem en stor Del af alt det, jeg nu paaminder Eders Naade, da Torben Oxe blev ret, da formærkede Eders Naade selv, hvad i deres Hjerter og Forbund var ...«. Det samme kan vel siges om Adelen. Ogsaa de mærkede ved denne Lejlighed, hvad Kongen førte i sit Skjold.

Det var paa denne Tid, at Kongens borgerlige Raadgivere, først og fremmest Hans Mikkelsen og Sigbrit Willums, gor sig stærkere gældende. Hvis man vil bruge et Billede fra Nutiden, kunde man sige, at i de følgende Aar var Sigbrit Stats- og Finansminister, Hans Mikkelsen Indenrigsminister. Det er med Henblik paa Sigbrits afgørende og skæbnesvangre Betydning for den Politik, der drev Kongen mod Katastrofen, at Historieskriveren Arild Hvitfeldt senere kunde skrive om Christian II.s og Dyvekes første Dans paa Bergenhus: »men den Dans voldte, at han siden dansede fra disse tre Kongeriger Danmark, Sverige og Norge.«

Sverige erobres. Det stockholmske Blodbad.

Den nye, voldsommere Kurs mærkedes først paa det udenrigspolitiske Omraade. Kong Christian havde her taget den store Opgave i Arv efter sin Fader at samle de tre nordiske Riger under den danske Konges Scepter. Det var lykkedes for Kong Hans, men kun for en stakket Stund, Svenskerne havde rejst sig som saa mange Gange før. Den Mand, som nu herskede over Sveer og Goter, den

unge Rigsforstander Sten Sture, var Christian den Anden en jævnbyrdig Modstander, og de to første Angreb paa Sverige, i 1517 og 1518, bragte intet Resultat. Men Kongen gav ikke op, omfattende Forberedelser fandt Sted, og i 1520 sattes det endelige og afgørende Angreb ind med store Hærstyrker, og denne Gang fulgte Heldet Kongens Faner. Rigsforstanderen blev haardt saaret og døde snart efter, og i Løbet af kort Tid var næsten hele Sverige i Kongens Magt, kun Hovedstaden holdt endnu ud i nogen Tid. Men den 7. September faldt Stockholm, og et Par Maaneder senere, den 1. November 1520, fandt Arvehyldningen af Christian II Sted.

Kongen stod nu paa sin Magts Tinde, Hersker over Nordens tre Riger. Han var saa stærk, at man skulde synes, at han kunde tillade sig at være mild og forsonlig overfor sine overvundne Fjender. Det vilde ogsaa have været klog Politik, og foreløbig saa det ud til, at han vilde følge denne Kurs. Arvehyldningen efterfulgtes af store Gæstebud, og Kongen viste sig mild og vennesæl mod sine tidligere Modstandere. Maaske var det Komediespil, maaske var det oprigtigt ment. Ingen vil nogensinde faa det at vide, ingen vil helt kunne trænge ind i det Mysterium, som hedder Stockholms Blodbad. Men hvordan end Kongens Tanker og Hensigter var, der var i hvert Fald een Mand i Kongens Omgivelser, der nøjagtig vidste, hvad han vilde, som kendte sine inderste Tankers Maal og nu øjnede en Mulighed for at se dem blive til Virkelighed. Manden var Gustav Trolle, tidligere svensk Ærkebiskop og Sten Stures mest uforsonlige Modstander, en uhyggelig Skikkelse, om hvem Povl Helgesen, Datidens bekendte Historiker, sagde: »Denne urolige og ustadige Mand med det vilde Sind, der aandede Død og Fordær-

velse mod alle, hvem han vilde det ilde.« Hans Karakteristik er rigtig, thi overalt, hvor Gustav Trolle viste sig, fulgte Kamp og Uro, Krig og Mord i hans Spor. Han var en Kirkens Mand, men det uforsonlige Had, der aldrig kendte til Tilgivelse, var hans Ledestjerne og syntes at have formørket hans haarde og stridbare Sind. Den besindige Hans Mikkelsen sagde senere om ham: »Men Gud vorde hans Hjælp, han haver et saare skrøbeligt Hovede«, men tilføjer han under Henvisning til 2. Korinterbrev 11, »I som er vittige, fordrager dem, som er daarlige«. Hans Mikkelsen kendte Gustav Trolle og har ment, at Sindssygen lurede bag hans brændende Had.

Det var denne Mand, som pludselig fik Festlighederne paa Stockholms Slot til at ændre Karakter. Han traadte frem paa Arenaen med en Anklage mod sine Uvenner indenfor Slutepartiet. Den lød paa Kætteri, en meget alvorlig Sag i den katolske Tid. Christian II kunde derfor ikke sidde Anklagen overhørig, saa meget desto mindre som han allerede tidligere havde lovet Gustav Trolle og den svenske Kirke Skadeserstatning og Oprejsning. Sagen maatte have sin Gang. En gejstlig Ret dømte de anklagede skyldig i aabenbart Kætteri, hvorfor Straffen efter Loven var Døden. Straffens Fuldbyrder var Kongen, som kunde have hindret Myrderierne og ladet Naade gaa for Ret. Men Kongen viste sig ikke mild, han lod det stockholmske Blodbad tage sin Begyndelse. Allerede paa den første Dag henrettedes 82 Personer, og det var som en Blodrus havde grebet Kongen og hans Mænd, mange fandt Døden, som overhovedet ikke havde været optaget i Gustav Trolles Klageskrift og altsaa slet ikke var dømt. Det er meget vanskeligt at sige, hvor det endelige Ansvar for de stockholmske Grusomheder skal lægges. Samtiden gav Kongen

Skylden, og Svenskernes Had kom til Udtryk i hans svenske Tilnavn Christian Tyran. Senere mente man, at Hovedmanden var Dietrich Slagheck, en anden af de mere eller mindre uhyggelige Personer, som var hos Kongen i disse Dage. Nyere Undersøgelser har dog gjort det sandsynligt, at det er Gustav Trolle, som var den drivende Kraft. Selvom Kongen næppe er Blodbadets aandelige Ophavsmand, og selvom han vel næppe har handlet efter en forudlagt Plan, maa han i hvert Fald bære det moralske Medansvar for Grusomhederne.

Reformer. Sigbrits Politik.

Men foreløbig bragte Blodbadet den politiske Fordel, at Svenskernes Hovedforere var sat ud af Spillet. Som absolut Sejrherre og uomtvistet Hersker over de tre nordiske Riger kunde Kong Christian rejse hjem til Danmark. Det, som hans Forgængere i over et Aarhundrede havde arbejdet paa, havde han fuldendt. Af al Kraft kunde han nu vende sig mod Løsningen af de indrepolitiske Opgaver. Centraladministrationen udbyggedes og omorganiseredes, og i Lensstyrelsen indsattes flere og flere borgerlige Fogeder. Store handelspolitiske Planer om København som Nordeuropas Stabelplads blev udkastet og delvis realiseret. Men først og fremmest tog man fat paa Udarbejdelsen af de to store Lovkomplekser, der for første Gang i Rigets Historie skulde skabe Retsregler, som i det væsentlige var fælles for hele Landet. Opgaven blev løst paa udmærket Maade, dels af Folk indenfor Administrationen, som f. Eks. den kongelige Sekretær Johannes Wenck, dels af Kongens nærmeste politiske Medarbejdere, først og fremmest Hans Mikkelsen. Men saa vigtige Love kunde naturligvis ikke ud-

stedes uden i Samarbejde med Rigsraadet, og efter at Lovforslagene forelaa, fulgte der derfor en Række lange og trange Forhandlinger, hvorunder Udkastene blev stærkt ændrede. Det lykkedes dog at naa til Enighed, og i Slutningen af 1521 og Begyndelsen af 1522 kunde Lovene i deres endelige Skikkelse sættes i Kraft efter at være vedtaget af Rigsraadet.

Disse Forhandlinger har Interesse ved at vise, at der endnu var et vist Samarbejde mellem Konge og Rigsraad, selvom Kongen netop paa denne Tid førte en udpræget antiadelig Politik. Rigsraadets politiske Betydning blev trængt stærkt i Baggrunden, mens Mor Sigbrit mere og mere overtog den faktiske Magt og i Virkeligheden styrede Landet diktatorisk. Hendes Stilling var selvfølgelig til en vis Grad uofficiel, men de faa bevarede Breve og Regnskaber giver dog et tydeligt Indtryk af hendes centrale Magtposition. Ikke mindst træder det stærkt frem, naar Kongen er paa Rejse, og Dronning Elisabeth er den officielle Regent. Da forhandler hun med de udenlandske Gesandter, og Dronningen lader sig »undervise« af hende. Paa egen Haand ordnede hun mange vigtige Spørgsmaal; hun korresponderede med Embedsmænd og med fremtrædende Personligheder i Udlandet, traf Afgørelser, gav Instrukser og Ordrer og modtog Indberetninger, som om hun var den ansvarlige Leder af Landets Politik. Hendes Magt skyldtes den nære Tilknytning, hun havde til Kongehuset. Hun var Dronningens Veninde og Raadgiver, var til Stede ved hendes Barsler, og var Hovmesterinde for Kongens ældste Søn. Men mest uforklarlig var dog den Magt, den gamle grimme Kvinde havde over den selvraadige Christian II. Det fortælles i Samtiden, at hun skal have sagt, at hun kunde faa Kongen til at gøre, hvad hun

ønskede, »al den Stund hun er hans Naade paa 10 Mile nær«, og der er ingen Tvivl om, at hun selv har været overbevist om, at hun havde en saadan overnaturlig Magt. Havde hun levet nogle Aartier senere, vilde hun sikkert være blevet brændt paa et Heksebaal.

Sigbrits Indflydelse blev skæbnesvanger for Kongen. Ikke blot drev hun ham til at føre en stadig skarpere og skarpere indenrigspolitisk Kurs, men hendes personlige Færd tvang flere og flere over i Modstandernes Lejr. Hendes Ord var bidende og hvasse, saa selv Kongen i 1523 maatte bede Dronningen sige til hende, at hun skulde vare sin Mund. Hun udæskede alle, og hun skabte en stadig stigende Frygt omkring sig, alle følte sig usikre, og selv ikke Christian II.s nærmeste Medarbejdere vidste, naar hendes Had vendte sig imod dem. Alle frygtede for deres Hals, ikke mindst Herremændene, som ogsaa ramtes økonomisk gennem Kongens Lenspolitik, der gik ud paa at unddrage Adelen saa mange af Lenene som muligt. Flere og flere blev klare over, at Kongen og Sigbrit maatte fældes, og i Jylland begyndte man at lægge Raad op imod dem.

Mod Katastrofen.

Adelen var dog kun en lille Del af den danske Befolkning, men ogsaa i de andre Stænder bredte Uroen og Utilfredsheden sig, saa det rundt om kom til Optøjer. Naar ogsaa Borger og Bønder vendte sig mod Kongen, var Grunden først og fremmest de mægtige Skatteudskrivninger, som var en Følge af Krigene. Og samtidig trak der morke Skyer op paa den udenrigspolitiske Horisont. I Sverige havde der fundet en Rejsning Sted, og i Løbet af kort Tid

erobrede Oprørerne næsten hele Landet, efter at de i den unge Adelsmand Gustav Vasa havde faaet den rigtige Anfører. Han havde siddet paa Kalø Slot ved Aarhus Bugten som Christian II.s Fange, men var efter en dristig Flugt sluppet ned til Lübeck, hvorfra det lykkedes ham at komme hjem til Sverige. Og Hansestæderne, først og fremmest Lübeck, vidste, at Kongen ønskede at stække deres Magt. De ventede derfor kun paa en Lejlighed til at slaa til.

Overalt trak det op til Uvejr. Hvis de utilfredse kunde enes om fælles Handling, kunde Situationen blive farlig nok. Men hvorledes skulde man samle dem alle under een Hat, hvordan finde et Kongsemne, som alle kunde enes om, og som kunde støtte Oprøret med Vaabenmagt. Allerede i 1513 havde man tænkt paa Kongens Farbroder Hertug Frederik af Gottorp. Var han nu villig? Sidst paa Aaret besluttede en Række jyske Rigsraader sig til at handle. De stiftede en Sammensværgelse og sendte Forhandlere til Hertugen. Og denne Gang sagde han ja, ikke fordi han ønskede at komme til at bære den danske Kongekrone, men af Frygt for Christian II, som ved flere Lejligheder havde vist, at han, som han sagde i 1520, »vilde lade sine Hunde glamme udenfor Gottorp.« Saa hellere tage »Stødet« nu var Hertugens Tankegang, og de jyske Raaders Udsendinge fik et ja med hjem. Ringen om Kongen var sluttet, og de sammensvorne opsagde ham Huldskab og Troskab.

Christian var da i Jylland for at forhandle med Rigsraadet. Han havde i og for sig betydelige Fordele paa sin Side; en stærk Militærmagt stod til hans Raadighed og endnu var mange af Adelen paa hans Side, ligesom ogsaa en Del af Borgerstanden, især i København og Malmø,

forblev tro. Og han kunde prøve at slaa sine Modstandere enkeltvis, først Adelen, derefter Hertugen og Lübeck. Men Situationen krævede hurtig Handling, enhver Udsættelse kunde blive skæbnesvanger. Det var selve Tronen, der stod paa Spil. Skulde den ikke opgives uden Sværdslag, maatte der slaaes til snart — lynsnart. Men Kongens vigtigste Raadgivere var ikke hos ham, og den nagende Tvivl greb hans Sind, han var og blev raadvild i sit Livs vigtigste Stund. Han forstod, at Slaget var tabt, hvis han gik tilbage til Fyn, og at Overfarten over Middelfart Sund betød Afgørelsen. Men alligevel gik Kongen ombord i Færgebaaden ved Hønborg Slot (nu Snoghøj). Tærningerne var kastet. Dog endnu nagede Tvivlen. Skulde han alligevel kæmpe? En ny Beslutning tændtes i Kongens trætte Sind. Han vendte om for at tage Kampen op. Men den jyske Kyst fik atter Modet til at synke. Endnu engang satte Kongen Kursen mod Fyn. Johannes V. Jensen har i »Kongens Fald« givet en gribende Skildring af Kongens Sejlads den Nat, og en samtidig Statsmand fortæller, at Kongen sejlede frem og tilbage 20 Gange. Da det gryede, var han paa Fyn. Den mest skæbnesvangre Beslutning i hans Liv var taget, og uden Kamp havde han opgivet Danmark og Norge. Nogle Maaneder senere forlod han med Dronningen og sine Børn København, fulgt af en Del af sine trofaste Medarbejdere. Blandt dem Sigbrit. Rejsen gik til Nederlandene, hvor Dronningens Faster var Regentinde. Et kort, men begivenhedsrigt Kapitel i Danmarks Historie var endt.

Christian II.s Kongegerning.

Christian II var uden Tvivl en intelligent Hersker — omend ikke en klog Mand. Hans Uddannelse var ypperlig, og han havde et opladt Sind for de stærke aandelige Rorelser, der var oppe i hans Tid, først og fremmest Humanismen og Reformkatolicismen. Senere blev han ogsaa stærkt grebet af Luthers Personlighed og religiøse Opfattelse, selvom han dog af politiske Grunde maatte afsværge enhver Lutheranisme. Han havde stærke kunstneriske Interesser, og paa sine Udenlandsrejser plejede han Omgang med betydelige Kunstnere som f. Eks. Albrecht Dürer.

Ikke blot i sine Interesser, men ogsaa i sine Maal viser Christian II sig som det Renaissancemenneske, han var. Det vides, at han har kendt den italienske Statsmand Macchiavellis berømte Bog »Fyrsten«, som sikkert har haft hans udelte Beundring. Hans Gerninger viser i hvert Fald, at han bifaldt de macchiavelliske Synspunkter. Hans og hans Medarbejderes Maal var vel først og fremmest den stærke Kongemagt, men af Fremtidens graa Taageslør tonede et endnu større og mægtigere Syn frem, et stærkt og enigt Norden, økonomisk uafhængigt af de forhadte Hanseater, aandeligt uafhængigt af Romerkirken og fremmed Kultur. En ren nordisk eller rettere dansk Stat under det danske Kongehus' Førerskab var hans endelige Maal. Dette kommer frem paa mange forskellige Omraader, mærkeligt er det f. Eks., at Christian II er den første, der forstaar, hvor vigtigt det var at bevare det danske Sprog i Sønderjylland.

Paa næsten alle Omraader viste Christian II.s Reformer imod Fremtiden. Og senere blev de fleste af dem til Vir-

kelighed. Selvom han saaledes var Fremskridtets Mand, faldt hans Herredømme alligevel.

Her ligger det tragiske i denne Kongeskæbne, og man kan ikke andet end gribes af Medlidenhed med den ulykkelige Konge og hans Dronning, men alligevel maa man ikke glemme, at Ulykken til en vis Grad var selvforskyldt. Kongen og hans Mænd manglede Statsmandsklogt, de burde have indset, at saa omvæltende Planer som deres maatte udføres gradvis, og at man maatte undgaa at faa hele Befolkningen imod sig. Deres Politik skabte Angst og Usikkerhed i alle Kredse, men Magthaverne saa ikke, at Frygt kunde drive Nationen til Fortvivlelsens Selvhjælp, og at man ikke kunde bygge et nyt Samfund op, naar Retssikkerheden stadig blev krænket. Det kan være vanskeligt at fordele Ansvaret retfærdigt. Kongens Raadgivere har deres store Andel i Katastrofen, men Kongen maa bære sin store Skyld, først og fremmest fordi han svigtede i Afgørelsens Time, men ogsaa fordi han manglede Evnen til at tage en selvstændig Beslutning, hvorved han blev alt for afhængig af sine mere viljefaste og hensynsløse Raadgivere.

Landflygtighed og Fangenskab.

Da Christian II forlod København, var det hans Tanke hurtigst muligt at vende tilbage med en stærk Hær og Flaade. I den første Tid under Landflygtigheden arbejdede han ogsaa febrilsk paa at samle Penge og Tropper til et Angreb paa Danmark. Men Aarene gik for den landflygtige Konge, der ofte maatte leve i den dybeste Armod. Først efter 8 Aars Landflygtighed lykkedes det ham at samle Tropper og Skibe, og den 5. November 1531 landede

han i Norge. I Begyndelsen fulgte Heldet hans Faner, men kun for en stakket Stund. Og da Modgangen meldte sig, kom den gamle Usikkerhed op i ham og med den Uvirksomheden. Tilsidst indlod han sig i Forhandlinger med Kong Frederik. Han fik frit Lejde til at føre Forhandlingerne videre i København, men Lejdet blev brudt, og som Fange førtes Christian II til Sønderborg Slot. Rigsraadets Had til ham var saa stort, at man satte 8 Raader til at føre Tilsyn med ham, og Frederik I maatte overfor de danske og holstenske Raader forpligte sig til aldrig at slippe sin Nevø fri.

I Udlændighedens triste Aar havde Christian II stadig bevaret Troen paa Fremtiden, men da Fængslets Porte lukkede sig bag ham, forstod han da, at han aldrig mere blev Danmarks Konge? Mennesket opgiver sjældent helt Haabet, og hos Kong Christian har det sikkert levet i Fangenskabets første Aar. Og i og for sig var Mulighederne heller ikke saa helt ringe. Han havde stadig mange Tilhængere i store Dele af Befolkningen, og de religiøse Stridigheder havde gjort hans Modstandere indbyrdes uenige. Frederik I var ikke længere nogen ung Mand. Naar han døde, vilde Spørgsmaalet om Tronfølgen blive aktuelt, idet de katolske Kredse af al Magt vilde hindre, at hans Søn Christian blev Konge, idet denne gennem sin Kirkepolitik i Sønderjylland havde vist, hvad Katolikerne kunde vente sig, hvis han fik Magten. Og det varede ikke længe, inden Spørgsmaalet blev aktuelt. Den 10. April 1533 døde Frederik I. Imidlertid fiskede Lübeck i rørt Vande. Byens nye Borgmester Jürgen Wullenwever drømte om at genskabe dens gamle Førerstilling i Norden og besluttede sig til at gribe ind i Danmark, og ved et af Historiens Luner skulde Forsøget paa at erobre dette Land ske i den fangne

Konges Navn. Grev Christoffer af Oldenburg blev Hærfører — efter ham fik Krigen Navnet Grevens Fejde — og i Løbet af kort Tid lykkedes det ham at erobre største Delen af Danmark, idet København og Malmø straks sluttede sig til ham, og Bønderne rundt om rejste sig til Kamp for Christian II mod de forhadte Herremænd. Krigen fik et stærkt Præg af Klassekamp, og mange stolte Adelsborge gik op i Luer. Paa Øerne og i Nordjylland gik en stor Del af Adelen skrækslagne over til Greven. En Tid saa det ud til, at han skulde faa Magten i Landet. Men i det afgørende Øjeblik sviglede Lübeck, og Nøden fik Modstanderne til at samle sig om Hertug Christians Kandidatur. Hurtigt vendte Krigslykken sig, og det lykkedes Hertugens dygtige Hærfører Johan Rantzau at slaa al Modstand ned, og for altid svandt Christian II.s sidste Mulighed for atter at blive dansk Konge bort. Enhver Drøm var bristet for Statsfangen paa Sønderborg Slot.

I de første Aar havde Christian II haft ret taalelige Forhold i sit Fængsel i Slottets »blaa Taarn«. Han kunde om Dagen gaa temmelig frit omkring og havde fire Adelsmænd til sin Opvartning, ligesom han fik rigelig med Mad, Drikke og Klæder. Men senere blev Fængslet strengere, og under Grevefejden var han indespærret, ja maaske indemuret i sit Gemak med en gammel Soldat som eneste Selskab. Der var ogsaa givet Ordre til, at han skulde dræbes, hvis Slottet blev erobret. Christian III, der havde Medlidenhed med sin ulykkelige Fætter, vilde gerne gøre noget for ham, og senere blev hans Fangenskab paa forskellig Maade lempet. Men den engang saa mægtige Mand var præget af Fængslet og Haabløsheden. Ofte søgte han Trøst i Vinen eller blev grebet af en stærk Melankoli. Vanskelig var han at omgaas og heftig i sit Sind. I Breve til

Christian III taler han selv om »sit skrøbelige Hoved«. I 1549, efter 18 Aars Fangenskab, overførtes han til Kalundborg, hvor han fik mere anstændige Forhold at leve under, og sine sidste Aar tilbragte han her, optaget af Jagt, religiøs Læsning og Godgørenhed; men først 10 Aar senere, den 25. Januar 1559, lukkede han sine trætte Øjne, Danmarkshistoriens mest tragiske Kongeskikkelse var ikke mere.

Litteratur:

Den mest udførlige Skildring af Kongen findes i *C. F. Allens* store Værk: »De tre nordiske Rigers Historie« 1497—1536 I—V. En ældre Skildring er givet af *H. Behrmann:* »Kong Christian II.s Historie« I—II, mens *Paul Reiter* i »Christiern 2. Personlighed, Sjæleliv og Livsdrama« har foretaget en psykologisk Analyse af Kongens Personlighed og undersøgt hans Sinds sjælelige Ejendommeligheder. Vigtige Bidrag til Kongens Historie er ogsaa givet af *Caspar Paludan-Müller:* »De første Konger af den oldenborgske Slægt« og *Erik Arup:* »Danmarks Historie« II.

Johan Hvidfeldt, født 1908, cand. mag. 1932, Arkivar ved Landsarkivet i Aabenraa 1935, ved Rigsarkivet 1944. Fra 1940 Medlem af Bestyrelsen i Jysk Selskab for Historie og Sprog og Medredaktør af Jyske Samlinger, fra 1941 Sekretær for Historisk Samfund for Sønderjylland og Medredaktør af Sønderjydske Aarbøger. Forfatterskab: Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie (sammen med Troels Fink), Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele. En Oversigt (sammen med Frode Gribsvad). Medarbejder ved Dansk biografisk Leksikon. Forskellige historiske Afhandlinger, især om Reformationstidens og Sønderjyllands Historie.

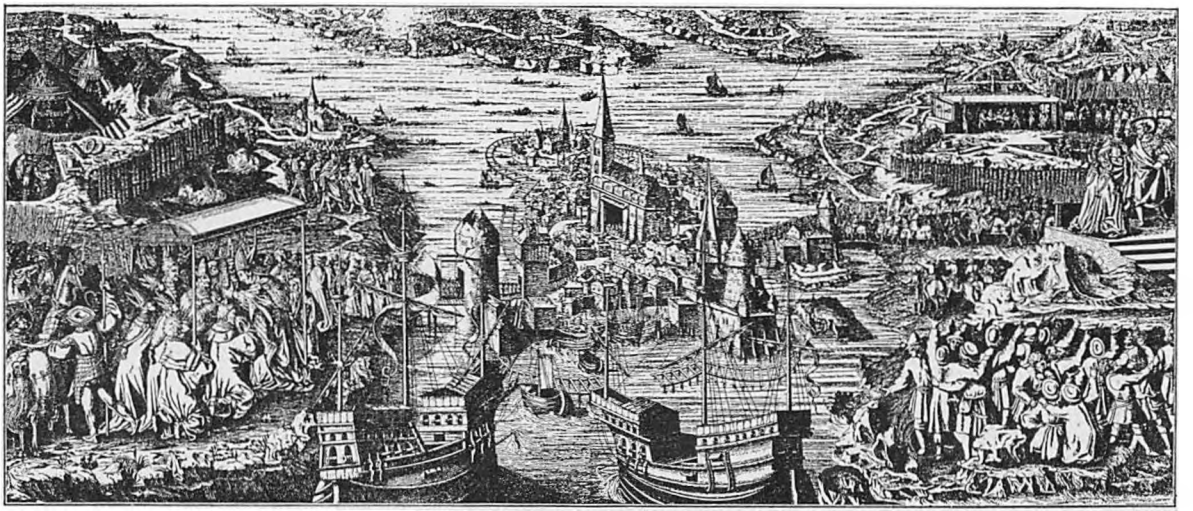

Kongen aflægger Ed paa Overenskomsten.

Stockholms Overgivelse til Christian II.
Efter Tegning fra 1524, gengivet i Danmarks Riges Historie.

Hyldningen.
Kongens Tilbagekomst til Staden.

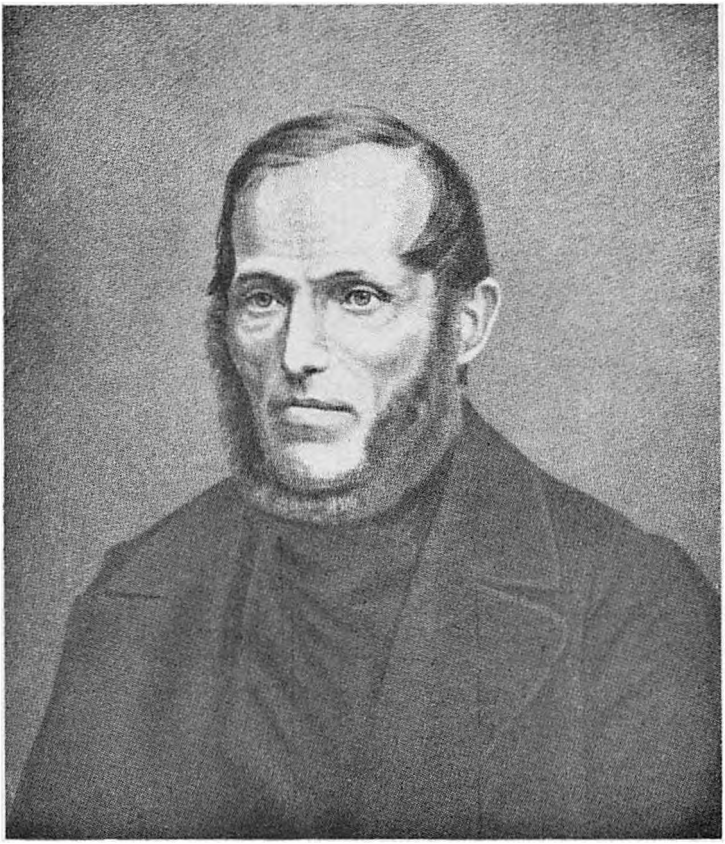

Christen Kold.
Efter Tegning paa Dalum Landbrugsskole.

DET LEVENDE ORD HOS CHRISTEN KOLD

Af Lærer *Johannes Hagemann.*

Der var engang en Fader, som til sin lille Søns Fødselsdag forærede ham et Fuglebur med to Rum. I det ene var en Papegøje, i det andet en Lærke. Faderen hængte om Morgenen Buret udenfor Drengens Vindue, saa han vaagnede ved Lærkens morgenglade Kvidren. Drengen kunde ikke fra sin Seng se Buret, men straks, da Faderen kom, fik han det ind til sig. Nu gav Drengen sig til at kærtegne og klappe Papegøjen med de prægtige Farver — som Tak for Morgensangen. Han undrede sig, da Faderen maatte fortælle, at det var den lille graa og uanselige Lærke, der havde sunget saa dejligt. Han fik en Lære for Livet.

Ofte fortalte Kold denne lille Historie for sine Elever for at lære dem, at man skal ikke skue Fuglen paa Fjerene. Vi kan anvende Fortællingen paa ham selv, en jævn, vadmelsklædt Almuesmand, som han var, fordringsløs og ligetil. Ham som dog Grundtvig skal have kaldt »Danmarks, Nordens, maaske Verdens største Skolemand.«

I det følgende skal vi se lidt paa hvilken Rolle det centrale hos Kold, Fortællingen, »det levende Ord« har spillet i hans Liv og i hans Gerning som en Folkets Lærer. Det bedste Indtryk af Betydningen af Fortællingen for Kolds

egen Livsudvikling og for hans Elever faas ved at lade dem selv fortælle. Vi vil derfor ofte lytte til baade hans eget og Elevernes Vidnesbyrd.

Kolds Barndom (1816—1834).

Den, der skal du til Lærer for Børn, maa selv have levet et rigt Barneliv *(Kold).*

I sin efterladte Afhandling, »Om Børneskolen«, siger Kold: »Hvorledes nu vore Børn ønske at oplyses, kunne vi straks faa at vide, saa snart vi henvende os til dem, og Svaret lyder: fortæl os et Eventyr! Vi kende endnu fra vor Barndom det sidste Hold af de mange frivillige Lærere og Lærerinder, der med kærlig Omhu for Børnene toge sig af deres Undervisning ved at fortælle Eventyr og Sagn for dem, snart af gudeligt Indhold, snart om Kæmper og Dværge, og uberegnelig er efter min Mening den gavnlige og glædelige Indflydelse, denne stille Virken har haft; men det fornemme Smil og den bitre Spot har endelig i vore Dage bragt den til at ophøre«.

Tydeligt nok mindes Kold sin egen Barndom. Han fødtes 1816 i et Skomagerhjem i Thisted. Det var især Moderens Personlighed, der prægede Hjemmet; herom fortæller Kold selv i sin bekendte Vennemødetale 1866: »Hun var den første, der begyndte at fremkalde en folkelig Oplysning hos mig, at gøre mig til en folkelig Oplyser, og det gjorde hun, uden at hun vidste det, thi hun var ikke nær saa klog som jeg, og jeg er ikke nær klog nok.« Hun var »en troende og kristelig oplyst Kvinde«, der søgte at lære sine Børn om Vorherre, hvorledes han altid vaager over os og altid gerne vil hjælpe os. Og hun fortalte Eventyr. Hun havde 9—10 Historier, som Børnene efterhaanden kunde fuldstændig udenad, saa de kunde rette hende,

hvis hun kom til at sige bare et Ord fejl. Tit, naar Børnene under Legen blev uenige, kaldte hun dem til sig og fortalte for dem; og saa var de i Humør til at lege videre!« — — — Derved gik det op for mig, hvad Virkning noget saadant kunde have paa Børnene, og derved kom jeg til at tænke paa, at det, jeg egentlig skulde komme til for at blive Folkeoplyser, det var, at jeg først skulde lære at kende Ordets Magt til at tale til Hjertet og gøre Menneskene skikkelige og glade, fri og lykkelige — — —. Jeg skulde først lære at kende Ordets Magt til dette Brug, og dernæst skulde jeg erfare hos mig selv, om ogsaa jeg kunde det Slags Ord, som kunde gøre den Virkning. Saasnart jeg var kommen dertil, kunde jeg strax begynde at oplyse, og saa vilde Tiden vise, hvor oplyst jeg selv og de andre kunde blive«.

Moderen var imidlertid ikke den eneste, der i Kolds Barndom gennem sin Fortælling gav hans fantasifulde og følsomme Sind Varme og Vækst. »— — — Kolds Mormoder, som boede i Hus med dem, var god til at fortælle Børnene Historier. Kolds Faster, der paa den Tid var meget gammel, fortalte ham Legender, bl. a. den om Sct. Peder, der ikke vilde bøje sig ned efter Hesteskoen paa Vejen — —. Blandt Kolds Faddere var Murer Jens Kløv — —. Meget af sit Murerarbejde havde han i Kirker og Præstegaarde. Derved var det nok blevet Tilfældet, at han kunde mange Genganger- og Spøgelseshistorier. Saasnart Kold i sine Børneaar saa, at Jens Kløv kom hjem, løb han straks over til ham, satte sig paa hans Knæ og sagde: »Fortæl nu!« Barnet fulgte Fortællingen saa levende, at han ofte troede sig omringet af Spøgelserne selv og trak Benene til sig, fordi han var bange for, at der skulde komme et Spøgelse og tage fat i dem«. Kold gik rundt i Thisted og besøgte gamle Mænd og Koner, som kunde og

vilde fortælle Sagn og Eventyr; »han syntes, der var saa varmt og hyggeligt i de Huse, hvor disse Historier blev fortalt, medens der derimod i de andre var saa sort og koldt«.

Hans Drengefantasi har med Begær grebet efter de spændende Fortællinger, han hørte i sit Hjem og hos Naboerne i sin Barndoms Thisted. Han har følt det levende Ords Magt, og han har mærket en begyndende Lyst til selv at kunne tale saadanne Ord; maaske har han allerede saa tidligt haft de første Fornemmelser af sin Fremtidsgerning som Folkeoplyser. I hvert Fald tillægger han selv, som paavist, sin i indre Forstand rige Barndom en meget stor Betydning.

Som femtenaarig Dreng blev han Biskolelærer i Faartoft. Han var da meget lille af Vækst, og da han optraadte meget barnligt, har jeg regnet denne Tid med under hans Barndom. I Faartoft Skole fik han bl. a. den Opgave at katekisere over det Sted i Balles Lærebog, hvor der staar, at Erfaringen viser, at Menneskene ikke er saa gode, som de burde være. Her møder han altsaa det Undervisningsprincip, som hele hans selvstændige Skolevirksomhed gaar ud paa at udrydde, den kedsommelige Katekisering paa Grundlag af Børnenes Udenadslæren efter Balles Lærebog, den Bog, der senere skulde faa en saa skæbnesvanger Betydning for Kolds Virke i den offentlige Skole.

Kolds Ungdom og Modning (1838—1851).

Kundskab er en god Tjener, men først maa Livet komme. *(Kold).*

Fra 1834 til 1836 var Kold Elev i Pastor G. P. Brammers Præstegaardsseminarium i Snedsted (efter at han i tre Aar havde været Huslærer). I Seminarieaarene blev

Kold kristeligt vakt. Han gik i Kirke hos Brammer; engang stillede denne i sin Prædiken det Spørgsmaal op: »Er du en Kristen?« Disse Ord gjorde, at Kristendommens Budskab begyndte at blive en levende Virkelighed for Kold. Brammers Mynster-Prædikener var dog ikke det eneste, der ved det levende Ord stillede Kold overfor Kristendommen. Det var nemlig netop i Vinteren 1834—35, at den fynske Lægprædikant Peder Larsen-Skræppenborg kom til Snedsted paa sine Rejser for at forkynde, at Gud elsker Menneskene. Naturligvis maatte Kold høre den berømte Prædikant tale. Og han talte, saa Kold som aldrig før forstod Ordets Magt. Han siger selv herom: » — — — Derved fik jeg en Følelse af Ordets Magt til at gøre Hjerterne glade, og det var paa anden Omgang, thi første Gang havde min Moder bibragt mig denne Følelse, og snart erfarede jeg, at Gud havde givet mine Ord den Kraft eller lagt mig de Ord i Munden, at ogsaa jeg kunde gøre det, og saa besluttede jeg fra den Stund af, at jeg skulde befatte mig med det, ikke forlade Seminariet, men gaa det igennem, men dog gøre det til min egentlige Opgave i Verden, at gøre Hjerterne glade med det Budskab, at Gud elskede os ved sin Søn, Jesus Kristus, uagtet vi vare Syndere« (Sk. V. S. 67 f.). Vi mærker os, at Kolds Tanker om hans fremtidige Gerning begynder at klares.

I denne Tid havde Kold en af sit Livs smerteligste Oplevelser: en ulykkelig Forelskelse i en ung Pige, som var fra Thy, og hed Else Henriksen; hun brød med ham, selv om han elskede hende inderligt; han var hende vistnok for alvorlig. At Forbindelsen ikke blev varig, tog Kold som det kærlige Forsyns Styrelse. Mange Aar senere fortæller han smukt og fromt derom for de unge i sin Højskole: »Naar en Fader ser sit lille Barn paa Gulvet med en skarp Kniv i Haanden, saa vil han ikke lade Barnet beholde

mærkeligt ud for vore Øjne, at Kold, det eneste pædagogiske Geni, som Danmark har frembragt, i sin Ungdom blev agtet for uskikket til Børnelærer i et afsides Sogn, hvor alle ønskede at faa ham«. Dog fik han for en Tid Tilladelse til at komme og fortælle for Børnene om Eftermiddagen; »— — — der blev Liv og Fryd iblandt Børnene, hver Gang Kold saadan kom og bar sin Fortælling frem i deres lyttende Kreds. — — — Det var til stor Sorg for Børnene, da Kold ikke maatte undervise«.

Igen maatte Kold blive Huslærer, denne Gang i Sønderjylland. Fra Maj 1838 til Efteraaret 1841 var han da hos Gaardejer Knud Knudsen i Faarballum. I Tiden her gjorde han sin store pædagogiske Opdagelse, der sammen med det Livssyn, han var blevet vakt til i Seminarieaarene, skulde blive det egentlige Grundlag for hans Livsgerning og dermed for hele den koldske Friskole. Det friskeste Indtryk af hans store Opdagelse faar vi ved at lade ham selv fortælle med sine egne Ord. Han fortæller:

»I den Tid var det, at det gik op for mig, hvorledes man skulde holde Skole for Børn, for at naae det Maal, at faae dem saaledes oplivede, og give dem en saadan Lyst, Drift og Kraft, at man kunde faae dem til at troe paa Guds Kærlighed og Danmarks Lykke, og til at arbejde derfor saa godt, som man efter fattig Leilighed kunde — — —. Udenadslæsningen tog altid saa grumme lang Tid. Blandt Børnene var der især en lille Pige, som jeg holdt meget af, men hun var tungnem.« — Som hos saa mange andre store Opdragere var det altsaa ogsaa hos Kold et svagt begavet Barn, der gav Stødet til, at han fandt paa noget nyt. — »Hun læste og græd, læste igjen og græd — — —. Saa tænkte jeg: mon det dog ogsaa virkelig er Guds Vilje, at Børn skal pines med en saadan Udenadslæsning? Jeg

kan ikke forstaa det, da han dog elsker Menneskene, mon da dette, at lære en Bog udenad, kan føre til at elske ham? Nej, syntes mig, det kan det ikke. Ja, men hvad Nytte er det da til. Det er, for at de skal kunne blive konfirmerte. Men, tænkte jeg, kunde vi ikke indrette det saaledes, at de blev konfirmerte paa en anden Maade, det er dog en forskrækkelig Maade, man nu bærer sig ad paa. Det var dette, som jeg brød mig allermeest med, men nu er det jo saaledes, at naar vi er i den største Nød og spørger Aanden for ramme Alvor saa svarer han os, og han sagde da ogsaa til mig: du kan jo fortælle Børnene det, som de skal lære udenad; du kan jo fortælle dem det, som du fortæller Eventyr! Aldrig saa snart var det gaaet op for mig, førend der kom en saadan Lyst og Drift hos mig, at jeg ikke havde Tid at vente, jeg syntes, det var en uendelig lang Tid, først om Aftenen, og saa hele Natten, indtil næste Dags Morgen, da jeg kunde begynde at prøve det, og jeg vilde have givet meget til, at der ingen Nat havde været, saa vi strax kunde have prøvet det. Jeg syntes, at dersom det kunde lade sig gøre, saa havde vi vundet Alverdens Guld og grønne Skove, og jeg havde nær sprunget ud paa Gaden, ligesom Archimedes gjorde, og raabt: nu har jeg fundet det, men det gjorde jeg ikke, thi jeg var en Jyde og ingen Græker. Om Morgenen begyndte jeg straks at fortælle Børnene et Stykke af Bibelhistorien, og det vilde de gjerne høre, men Spørgsmaalet var nu, om de kunde huske det, naar de skulde til Konfirmation og Examen. Saa blev jeg ved en fjorten Dages Tid at fortælle dem Noget af Bibelshistorien, det var netop Historien om Josef, den fandt jeg var den bedste at begynde med. Derpaa prøvede jeg, om Børnene kunde huske det, og til min store Forundring kunde de fortælle det ordret, som jeg havde

fortalt for dem, thi det er en sær Egenskab hos Børn, at de fortæller ordret, men naar man lærer at kende Børn, kan man nok forstaa hvorfor. Vi andre kan ikke fortælle ordret, thi vi optager det, vi hører, i vort Hjerte, gjør det lidt om efter vort eget Hjerte, og saa leverer vi det fra os, men naar Børn optager Noget, saa giver de det fra sig akkurat som de har faaet det. Jeg tænkte altsaa, nu har vi fundet det, nu skulle vi have alle danske Børn underviiste paa den Maade, det er det bedste Middel til at faae Danmark til at blive, hvad det tidligere var.« (Jvf. Slutordene til »Valdemar den Store og hans Mænd«: Hvad Danmark var, skal det atter blive). »— — — Nu gik det fortræffeligt med Skolen; der var en lille Dreng — — — en lille udmærket Fyr, som jeg traf da han havde hørt Historien om Abraham, staaende i en lille Have ved et Træ; han saae opad og sagde: hør lille Abraham, du skal ikke være bange for at gaa hen at ofre din Søn, Vor Herre giver dig ham med hjem igjen, det veed jeg, thi jeg har læst videre. Da han var kommet hjem fra Skolen, havde har nemlig taget sin Bog og læst videre, og faaet det at vide, hvormed han vilde trøste Abraham. Nu vilde jeg for alt i Verden gjerne have oprettet en fri Børneskole af den Slags, men det kunde jeg ikke, thi alle Love og Forordninger var derimod — — —.«

— Et skønt Billede af Kolds kærlige Færden med Børnene baade i Naturens Verden og i Bibelshistoriens Verden tegner Fr. Nygaard: »— — — Navnlig om Sommeren tilbragte Kold mange Timer med Børnene ude i det fri. De fulgtes ad hen over Markerne. Og han forklarede dem Naturens Rige med de mange Blomster og Fugle, ikke mindst de forskellige Strandfugle, der færdedes ude ved Kysten. Naar de saa var kommet derud, satte de sig ned,

og han fortalte Bibelshistorie for dem til stor Fornøjelse — — —«.

Men netop ved at bruge den ny, personlige Undervisningsform, Fortællingen, som Børnene var saa glade for, netop derved udelukkede Kold sig selv fra den næsten altid saa konservative offentlige Skole. Ganske vist havde Kancelliet paa Ribebispen Tage Müllers Forespørgsel om Balles Lærebogs Brug i Skolen svaret, at vel skulde Balles Lærebog læres udenad, men Udenadslæsningen af Lærebogen maatte dog ikke staa den højere Religionsundervisning i Vejen, men, da Kold nu begyndte at søge Embede, fik han alle Vegne Afslag. Hans nye Maade at undervise i Religion paa var rygtedes, og ingen vilde have den indført i Skolen; ingen Skolemyndigheder havde forstaaet det værdifulde i den.

Inden vi med Kold forlader Faarballum, maa nævnes, at det ikke alene var i Børneskolen, Kold gennem det levende Ord, hans store Opdagelse, søgte at paavirke Mennesker i Retning af et rigere Menneskeliv. Hver Onsdag Aften fra Kl. 6—9 (Vinteren 1840—41) samlede Kold sammen med Knud Knudsen en Kreds af unge Karle fra Omegnen. »— — — De maatte røge Tobak og drikke Øl; men ellers vankede der ingen legemlig Føde — — —«. Her fortalte Kold efter sit Hjertes Trang, og han læste Ingemanns historiske Romaner, »Valdemar den Store og hans Mænd«, Oehlenschlægers »Dronning Margrethe«. (Kold mente, og det har han Ret i, at en god Oplæsning kan være ligesaa værdifuld, som fri Fortælling). Sammen sang de »Danske Samfund«s Sange; blandt dem, de holdt mest af var »Danmark dejligst Vang og Vænge«, »Underlige Aftenlufte«, »Holger Danske tøved' længe«, »Dronning Dagmar ligger udi Ribe syg«. Men — mærkeligt nok — var det ret sjæl-

dent, at Kold talte med de unge Mennesker om Sangene. Disse Onsdagsaftener var i Virkeligheden Kolds første Højskole. Thi baade Formaal og Fremgangsmaade var den samme, som hans senere »rigtige« Højskoles.

— I »Dannevirke« Nytaar 1839 giver Kold sin uforbeholdne Tilslutning til Grundtvigs Skoletanker. —

Da Kold nu ikke kunde faa Embede, tænkte han paa at udvandre til Amerika, men da han hørte, at Præsten i Faarballum, Pastor Hvass, hvis grundtvig-prægede Forkyndelse utvivlsomt har haft stor Betydning for ham, netop skulde rejse til Lilleasien for at virke som Missionær i Smyrna, tilbød Kold at rejse med som Tjener. Pastor Hass indvilgede. Inden Afrejsen opholdt han sig et Aar i København for at lære et Haandværk, Bogbinderhaandværket. Under sit Københavnsophold benyttede Kold flittigt Lejligheden til at høre den Tids betydeligste Præster prædike; saaledes hørte han Jac. C. Lindberg, P. C. Kierkegaard og Grundtvig, og disses dybe og alvorlige Forkyndelse gjorde et uudsletteligt Indtryk paa ham, hvilket fremgaar af forskellige Brevudtalelser fra ham, bl. a. til Vennen Peder Algren.

Oktober 1842 forlod han da for et Tidsrum af fem Aar sit Fædreland, idet han indtil 1847, i Begyndelsen som Pastor Hass's Tjener, senere som Bogbinder, boede i (eller lige uden for) Smyrna. Disse Aar har ingen særlig Interesse i denne Sammenhæng, men det kan nævnes, at de var prægede af Forladthedsfølelse. At Kold i sin Ensomhed var langt nede kan vi se deraf, at han forfattede »sin egen Gravskrift«, der lød saadan: »Dette Menneske gjorde nogen Gavn og megen Skade, var aldrig elsket, men vel savnet, kun kendt af faa, miskendt af mange, dømmende strengt om andre, haardere dømt af dem«. — Paa sin

Hjemrejse (han gik Triest-Thisted til Fods) oplevede han mangt og meget, som han senere fortalte om til Gavn og Glæde for baade Børn og voksne. »— — — Særligt fængslende var hans Skildring af den eventyrlige Drypstenshule, Adelsberggrotten i Østrig — — —. Det var, som et mægtigt Feslot rejste sig for Børnenes Øjne, naar han siden fortalte herom«.

Da Krigen brød ud 1848, meldte Kold sig som frivillig; dog kom han ikke med i selve Krigen, thi »hans Dueligheed til Eksercits mindede om Svend Dufvas«. Hans Soldaterkammerater var glade for ham, bl. a. paa Grund af hans særlige Evner til at fortælle; de syntes, at der var noget usædvanlig oplivende i hans Ord.

Det Aandens Vejr, der i 1848 gik hen over det danske Folk, betød en yderligere Klaring for Kold. »— — — 1848 blev for Kold Forløsningens Aar. Den Aand, som da greb Folket, aabnede mange Øren for det Budskab, han havde at bringe, og den Frihed, der nu kom i de offentlige Forhold, gav Plads for den nye Skole, han vilde grundlægge — — —. Og ikke mindst blandt Soldaterne mærkede han tydelige Tegn paa den Ild for Fædrelandet, hvoraf den folkelige Oplysning alene kan fremskinne — — —«. Kold siger selv » — — — da gik det egentlig først op for mig, hvorledes Aanden virker i det Store. Tidligere havde jeg kun vidst, hvorledes Aanden virkede gennem Ordet, deels paa mig, og deels fra mig til min Næste, i det enkelte, men dengang fornam jeg, at alle Folk var blevne beaandede, og da var det egentlig, at jeg først gjorde Bekendtskab med den danske Aand. Saa fik jeg ogsaa et tydeligere Begreb om, hvad det var, jeg egentlig vilde frembringe, nemlig at Følelsen og Begejstringen fra 1848 og den Opvækkelse, som

da fandt Sted, skulde vedblive og slaas fast. Jeg vilde gennem Ordet virke til at det danske Folk kunde blive varigt begejstrede — — —«. Folkets Opvækkelse skulde altsaa ske ved Ordet, men hvordan skulde han faa Lejlighed til at tale til sine Landsmænd? Dette gik han og grublede over, mens han (1848—49) var Huslærer hos Pastor K. Østergaard i Sdr. Felding: »— — — I denne Tid, da jeg læste Grundtvigs Verdenshistorie, fattede jeg den Plan, at jeg vilde være Folkeoplyser gennem Skolen — — —«, gennem Skolen fordi spredte Taler og Foredrag ikke vilde slaa til til at bibringe de unge den varige Begejstring.

Først nu kan man sige, at Kolds Skoletanker var afklarede; nu havde han set, hvad han vilde, og hvordan han vilde det. Der var kun tilbage at gøre et Forsøg, for at se, om det var muligt for ham virkelig at gennemføre sine Tanker om at vække Ungdommen. Naar dette Forsøg var gjort, saa kunde han endelig komme til for Alvor at tage fat.

»Jeg skrev til Birkedal i Ryslinge, om jeg ikke maatte komme over til ham et Aar og være Huslærer og tage en tre—fire Bønderkarle i Huset for at prøve, om det var muligt at beaande dem, thi hvis det ikke kunde være muligt, saa kunde det jo ikke hjælpe noget — — —«. November 1849 blev denne Tanke til Virkelighed, idet han da begyndte sin Huslærergerning hos Birkedal, hvem han i et Brev havde forklaret, hvordan han havde tænkt sig, at hans eventuelle Skole nærmere skulde ordnes: »M. H. t. Skolens indre Væsen, tænker jeg, at Eleverne bør være blot om Vinteren, da denne Tid er her i Norden fornemmelig anvist os til Menneskeaandens Udvikling. Den ene Del af Eleverne vil da blive konfirmerede og nyde Pastor

Birkedals mageløse Konfirmationsundervisning. Og jeg vilde da fortælle dem Bibelshistorie, Danmarkshistorie, som vilde lede dem til at forstaa og bruge det i Skolen lærte, som de i Almindelighed have lært mekanisk. Da nu tvende Vintre ere at anse som tilstrækkeligt, vil den anden Del blive fortalt Verdenshistorie efter Grundtvigs Haandbog, hvilken jeg har brugt i Aar at fortælle mine Elever efter og funden overordentlig skikket til at meddele en Anskuelse af Menneskeslægtens Levnedsløb, uden hvilken den enkelte ikke kan forstaa sit eget, som er et Led i den store Kæde — — —«.

Som Huslærer hos Vilhelm Birkedal underviste Kold efter de Principper, han paapeger i »Om Børneskolen«. Læsning, Skrivning og Regning blev kun drevet som Bifag. Han prøvede paa at appellere til Børnenes og de unges Fantasi. Han samtalede bl. a. med dem om Grundtvigs Verdenshistorie, han lod dem læse »Valdemar Sejr«, og gennem Samvær — ogsaa udenfor Undervisningstiden — søgte han at gøre deres aandelige Liv rigere. (Kold kendte iøvrigt Birkedal og hans Børn fra Sdr. Felding-Tiden).

Imidlertid arbejdede Grundtvig og Kredsen om ham i Hovedstaden med de samme Tanker om at faa Ungdommen »oplyst«, som Kold gjorde. (Om Forholdet mellem Kolds og Grundtvigs Højskoletanker skriver Højskolelærer, Dr. phil. Holger Kjær i »Dansk Udsyn« 1942, S. 284: »— — — I alt det afgørende: i Synet paa Oplysningen, Vækkelsen og Væksten er der — — — den dybeste Overensstemmelse mellem Grundtvig og Kold. Forskellen mellem dem ligger paa et andet Omraade. Grundtvig har Synerne, og Højskolerne i Sorø og Göteborg maa nærmest betragtes som Symboler, der bare angiver en Retningslinie, ikke en Udformning. Han havde ikke Sans for,

hvor der skulde begyndes her og nu, for at Ideen kunde blive til Virkelighed. Men det var netop denne Evne, der udmærkede Kold. Han havde paa den ene Side et skarpt Blik for det inderste i Højskoletanken, men forenede dermed et forunderligt Instinkt for Virkeligheden. Grundtvig havde nogle dunkle Tanker om Barndom og Hjemliv. men det var Kold, der omsatte dem i Virkeligheden og skabte Friskolen. Det havde Grundtvig aldrig evnet. Og paa samme Maade var det heller ikke ham, men Kold, der virkeliggjorde Højskoletanken, saa det inderste i den kom til Udtryk — — —«. Modsat visse Kredse mener altsaa Holger Kjær — og deri er jeg enig med ham —, at Grundtvigs og Kolds Skoletanker gaar ud paa det samme. Det folkelige Syn, der skal ligge bag Fortællingen — om den da skal faa Betydning for Tilhøreren —, er fælles for dem begge; derfor denne parantetiske Bemærkning, der maaske kan synes at ligge noget udenfor Emnet).

Paa Pastor L. C. Müllers Anbefaling henvendte Grundtvig-Kredsen sig til Kold, og bad ham om en Haandsrækning til at faa det danske Folk oplyst paa rette Maade. De stillede Kold det Forslag, at han skulde rejse rundt i Jylland for at prøve at paavirke de unge Lærere. Men da var Kolds Tanker afklarede; nu vidste han endelig, hvad han vilde; han vilde oprette en »højere Bondeskole«. Han skrev herom til sine ligesindede i København, og de tilsagde ham deres Støtte til dette Foretagende.

Kold havde tænkt meget over, i hvilken Landsdel han skulde begynde med sin Skole. Han valgte at begynde blandt de letbevægelige Fynboer. Han tænkte som Generalen, der sagde: »til at holde en Skanse foretrækker jeg de sejge Jyder, men til et Angreb foretrækker jeg de livlige Fynboere.« 1850 købte han da en Jordlod paa Rys-

linge Mark; og her blev hans første Skolebygning rejst. Under stadig Kamp var han modnet til den Manddomsgerning, han nu skulde tage fat paa.

Kolds Manddomsgerning (1851—1870).

Kold erklærede om sin Skole, at den egentlig ingen Skole var; han vilde hellere nævne den et Bedested, hvor de, der tog ind, blev styrkede til at fortsætte Livsrejsen.

Den 1. November 1851 oprandt da Kolds første Højskoledag i egen Bygning. Under Bøn til Gud og med Frygt og Bæven begyndte han da for Alvor at føre sine Tanker ud i Livet. Begyndelsen havde været de femten Karle i Faarballum, men nu kom der Form og Fart over det hele.

Inden den nærmere Omtale af det levende Ord i Kolds Højskolegerning, vil jeg gaa lidt ind paa hans dermed sideløbende Arbejde med Børnene: Friskolen.

Det lykkedes Kold paa Hindholm at faa vakt Interesse for en fri Børneskole, og hans første — af en lang Række — Friskole oprettedes da 1852 i Dalby. Vi lader en Elev fra denne Skole fortælle om den (Gdr. Rasmus Poulsen): »— — — Der blev sunget en Morgensang. Det var jeg ikke vant til. Saa blev der fortalt Bibelshistorie. Vi regnede og skrev, og henimod Aften, naar vi skulde hjem, fortalte Kold et Eventyr. Saa sang vi nogle Sange og Viser af P. O. Boisens Sangbog. Det var den første Dag. Da jeg kom udenfor, tænkte jeg nok: du har jo ingen Lærebog eller Bibelshistorie. Og du fik jo heller ikke noget for, ja, saa slipper du da endnu i Morgen for at lære udenad. Den næste Dag gik det ligesaadan. Udelukkende Fortælling, saa et Eventyr og til sidst sang vi en hel Del morsomme

Viser. Vi fik heller ikke noget for den Dag, saa jeg begyndte at tænke: mon vi ikke skal lære udenad? Den tredje Dag gik det ligesaa. Jeg begyndte da at tænke: Det er dog ikke saa galt at gaa i Skole paa den Maade. Det var lige ved at blive morsomt. Og inden otte Dage var omme, havde Kold vundet en fuldstændig Sejr over mig, saa vi nu var de bedste Venner. — — — Vi levede som i et Paradis her paa Skolen: Vi turde snakke til dem, og spørge dem om hvad det skulde være. Og saa fik vi saadan en Mængde Eventyr, vi kunde huske fra Ende til anden. Naar jeg en Gang imellem kom hjem, kunde jeg fortælle saa mange Historier for mine ældre Søskende, at jeg knapt kunde blive færdig. Underligt er det, thi naar Kold fortalte Bibelshistorie, fortalte om Abraham, Joseph, Kong David og alle disse dejlige Historier, som rigtig kan gøre Børnene glade, saa syntes jeg, det var noget, jeg aldrig havde hørt før. Og dog havde jeg vist nok de hundrede Gange lært det paa Ramse, men vidste ikke en Dojt, hvad det var. — Nu kunde jeg derimod fortælle Bibelshistorie saa godt som Eventyr.

Jeg glemmer aldrig, naar Kold stod ved Pulten og fortalte Eventyr, hvad han gjorde saa levende med Fagter og Gebærder, og vi stirrede paa ham, som vilde vi sluge ham med Øjnene, og naar han kom dertil i Eventyret, at Helten var i Kast med Dragen med de syv Hoveder og med eet Hug huggede dem af alle syv, da var det som om de trillede hen ad Gulvet alle syv, og det kunde give et Sæt i os. Eller naar han fortalte Myter, disse forunderlige dybe Frasagn fra Hedenold, da husker jeg det godt, hvor vemodig og blød man kunde blive, naar han fortalte om Balder og hans Hustru Nanna. Men derimod følte man, at Kræfterne voksede i os, naar han fortalte om Thor, der

var paa Fiskeri efter Midgaardsormen eller svang Hamren mod Jætter og Thurser — — —«.

Dette aabenhjertige, maaske lidt naive, Vidnesbyrd om, hvilket Indtryk Kolds Børneskole gjorde paa Eleverne, viser, hvilken Rolle Fortællingen spillede i Kolds daglige Undervisning og fortæller om hvilken god Fortæller Kold var, hvordan han kunde fange Børnenes hele Interesse. Vi har ogsaa set, hvor glad Rasmus Poulsen var for sin Skole. og det giver os en vis Baggrund for Forstaaelsen af Kolds Svar, da han engang blev spurgt om »hvordan de dog kunde lære det uden Bøger«. Han sagde: »Vi fortæller dem det. Sagen er, at de bliver saa glade ved at høre, at der kommer Liv i Undervisningen.« Vi forstaar ogsaa, at han Sept. 1852 kunde skrive til Vennen Algreen: » — — — Det er Børnene, som driver Sagen. Forældrene har ikke Hjerte til at sige nej, naar de ser, hvor glade Børnene er ved at gaa i Skole — — —.«

Børnenes Glæde har naturligvis ogsaa for en Del sin Baggrund i den aandløse lektieterpende offentlige Skole, hvorfra mange af dem kom, f. Eks. ovenfor citerede Rasmus Poulsen. Men først og fremmest er det det positive, den levende, aandsbaarne Fortælling, der har grebet Børnene og talt til deres Fantasi og Hjerte.

Kold mente, at det levende Ord i sig selv er noget meget værdifuldt, at det kunde »beaande« Børn (og selvfølgelig ogsaa voksne; se længere nede), kunde vække dem, føre dem ind til det danske Folks Aand og til sand og levende Kristentro. Men ogsaa som pædagogisk Princip, som Undervisningsmetode, brugte han Fortællingen. Og naar han overhørte Børnene i det fortalte — hvad han forøvrigt sjældent gav sig af med — viste det sig, at de kunde huske det fortalte. Kundskaber kan bibringes gennem det levende

Ord. Og de gøres mere levende gennem Fortællingen. — Desværre er det kun det sidste, den moderne offentlige Skole har taget i Arv fra Kristen Kold. Beaandingen, der for Kold var det vigtigste, har den ladet ligge! —

Som nævnt var det Bønderne paa Hindsholm, der hjalp Kold med at faa Friskolen i Gang, og Grundtvig og hans Tilhængere, der — trods Uenighed i Detailler — var medvirkende ved hans Højskoles Start. I det følgende skal vi gaa lidt nærmere ind paa Højskolen, der er baaret af det samme Syn, som Friskolen.

Det var den 1. November 1851, Kold aabnede sin Højskole paa Ryslinge Mark, og han fortæller selv om den første Tids Højskoleundervisning: »Saa begyndte vi med Ingemanns Romaner, thi vi skulde begynde der, hvor vi sidst slap. Det, vi havde erfaret, det vidste vi, og det, vi ikke kendte, kunde vi ikke begynde med. Af Grundtvigs Verdenshistorie oplæste jeg nogle Stykker hist og her og søgte at paapege lidt af Sammenhængen mellem Oldtiden, Middelalderen og Nutiden, men Eleverne syntes ikke at kunde fatte det, hvilket derimod var Tilfældet med Ingemanns historiske Romaner — — —. Maalet blev imidlertid naaet, og der er endnu ingen af dem, der har tabt den Beaandelse, de fik den Gang, men den er kendelig endnu alle Vegne, enten der skal vælges til Rigsdag eller foretages Noget, som skal sigte til at gøre Danmark til det Store, som det tidligere var, og den har mange Gange styrket dem, som har være haardt trængte i Kampen i saadanne Retninger. — — — Naar man spurgte mig, hvilken Metode jeg brugte, saa sagde jeg, at vi havde egentlig ingen Metode, og naar der blev spurgt mig om Planen, saa svarede jeg: Vi har ingen Plan. Men hvad vil I da med en Skole, sagde Monrad. Da jeg var atten Aar, svarede jeg,

lærte jeg at elske Gud og min Næste, og det var jeg saa glad ved, at jeg dengang besluttede at anvende min Tid og mine Kræfter til at hjælpe min Næste til Rette med det samme, og det er egentlig det, Skolen vil lære Folk, at elske Gud, sin Næste og sit Fædreland. Aa, ja, sagde Monrad, det er jo et meget hæderligt Formaal.« — Denne Udtalelse viser klart, at det ikke alene var en folkelig, men ogsaa en kristelig Vækkelse af det danske Folk, Kold vilde med sin Skole. Som en Præst sagde ved Høstmødet 1869: » — — — Og dog er alle hans Taler jo kristelige Taler. — — — Kolds Taler er imidlertid saa folkelige, som nogen.«

Kolds Maal med sin Skole var Oplivelsen, at de maatte blive hjertensglade. Vi har set, at det var muligt for Kold at gøre Børnene glade. I det følgende skal vi se, at det samme gælder hans Højskoleelever, hvis Vidnesbyrd om det levende Ords Magt overalt er baaret af en lys og varm Tone.

Om det første Ryslinge-Skoleaar (1851—52) skriver saaledes en af Eleverne (I Folkebladet Fylla 1870, Nr. 23): »— — — hver Morgen sang vi først en Salme paa Skolen og saa fortalte Kold Bibelhistorie for Præstedrengene.*) Efter at han først havde frisket op, hvad han havde talt med os om den forrige Dag. Og imens underviste Poulsen-Dal os i de almindelige Skolefag, som Kold ikke tog sig meget af. Hen paa Eftermiddagen læste han for os, dels af Nordens Guder af Oehlenschlæger og Grundtvig, og dels af Ingemanns Værker. I Førstningen løb det rundt i mit Barnehoved; hvad er det dog, han læser om Odin, Thor, Freja og Balder, er de virkelige Folk, eller hvad er

*) Jvf. ovenfor citerede Brev fra Kold til V. Birkedal. S. 14 f.

de? Men da det efterhaanden klaredes for mig, hvor dybt vore gamle Fædre havde tænkt, og hvilket Liv de havde levet, da blev jeg hjertelig glad — — —«.

— 1853 flyttede Kold sin Højskole fra Ryslinge til Dalby, hvor han havde fundet bedre Grobund for sine Tanker. Men snart blev Rammerne for smaa, og 1862 byggedes en ny stor Skolebygning ved Odense. Det blev til Dalum Højskole, hvor Kold utrættelig virkede fra 1862 til sin Død 1870.

Han siger selv om Skolen i Dalum: »Min Skole — — — er grundlagt for Livet. Den skal danne Kæmper til den altid staaende Strid mellem Liv og Død, den Strid, der aldrig vil blive endt, fordi den udgaar fra Livet og Døden selv — — —«. Høje Maal havde han med sin Gerning og en Kæmpetro paa, at Gud nok skulde lade det lykkes for ham. Med fuld Rette siger Holger Begtrup da ogsaa om ham: »— — — Der er vel heller ikke nogen Højskolemand siden Kolds Tid, der har saa tryg og velbegrundet en Tro paa, at hans egne Ord i Folkeaandens Tjeneste kunde være Livsoplysning nok for dem, der samledes om ham«.

Vi vil nu høre nogle Elever fortælle om, hvilken Betydning et Ophold paa Kolds Højskole havde for dem.

En Friskolelærer fra Mors (Kold gav Stødet til Oprettelsen af Friskoler i hele Landet) fortæller, efter at han Vinteren 1869—70 havde besøgt Dalum Højskole: »— — — Friske og stærke kom Tanker og Billeder, og vi glemte alt, sad kun og hørte, og bagefter sad vi som fastgroede til Bænken, saadan en Magt var der i det, han havde sagt«.

En anden siger: »— — — Den Tale vendte op og ned paa mig. Jeg var paa Vej til at blive en Nar, men nu vaagnede Bonden i mig«.

»— — — Hans egen Livserfaring var altid Kernen i hans Tankegang og Foredrag, hvad enten han tog sit Emne fra Bibelen eller Verdenshistorien, fra de gamle Folkesagn eller fra Ingemanns Romaner, mundede Talen altid ud i et personligt Vidnesbyrd. Derfor var der heller intet Emne, han talte tiere om, end sit eget Levned, hvori hvert Træk tjente til at kaste Lys over Guds Førelser med Mennesket, og det var kun som en større Genspejling af disse personlige Erfaringer, han fandt Grundtvigs Haandbog i Verdenshistorien saa udmærket til folkelig Oplysning«.

Og som det sidste Discipelvidnesbyrd citerer jeg en Udtalelse af Pastor Kofod fra Sdr. Næraa: »— — — Hvad der drog mig og mange til ham, var hans Munds Ord, det var hans Aands Kraft, Sandheds og Kærligheds Aand, den simple og jævne Sandhed, hvormed han var i Stand til at sige, hvad der blev givet ham at tale. Naar vi hørte Kold tale, da følte vi, det var ikke hentet ud af Bøger, men udaf Livet, fra et langt Livs Erfaring alt fra Barndommen og mest fra hans kære Moder — — —. Han havde den sjældne Gave som faa, at Ordet stod ham til rede, naar han vilde udtale en Sandhed, og som det kom fra hans Hjerte, saa gik det til Hjerte, og der er vist ingen her i Kredsen, uden han eller hun gemmer paa saadant et jævnt og simpelt dybt Ord, der gjorde godt, naar en hørte det, gjorde godt for lang Tid«.

Men ikke alene hans Højskoleelever lærte noget af ham, hvad enten de nu var Bønderkarle eller Friskolelærere. Langt uden for deres Kreds naaede hans vækkende Forkyndelse. En saa fremtrædende Mand som Vilhelm Birkedal udtaler saaledes sin dybe Agtelse for Christen Kold: »— — — Kold var en ualmindelig Personlighed — — —.

Han talte næsten altid saadan, at der overleveredes et Syn, et Indblik i den Verden, som laa bag ved det haandgribelige, blæste paa Øjet, saa Støvet bortvejredes, talte til Sjælene, saa at de fik Lyst til at leve i noget højere og skønnere, end det blot hverdagsagtige. Indadtil var han som en Sokrates, der forrettede Jordemodertjeneste til Forløsning af de Aands- og Hjertefostre, der laa i Svøbet inde hos de unge, satte en Tankebevægelse i Gang hos dem, og lod dem føle mere eller mindre, at et virkelig ædelt Menneskeliv var Maalet for Tilværelsen — — —. En Del af hans Selvsikkerhed og Ensidighed var forbundet med hans umaadelige Indblik i det menneskelige Sjæleliv«.

Gennem de Vidnesbyrd fra Mennesker, der føler sig i Taknemlighedsgæld til Kold, jeg her har fremdraget som typiske for de Udtalelser, hans Elever er fremkommet med, har vi faaet et levende Indtryk af, at Kold virkelig har naaet et Stykke frem mod sit store Maal, at vække det danske Folk. Og hele Tiden har hans Elever understreget, hvad der var Kolds Middel til at opnaa denne Beaandelse: det levende Ord.

Utvivlsomt havde Harald Hom Ret, da han i »Illustreret Tidende« 20. Maj 1870 skrev om Betydningen og det centrale i Kolds Skole: »— — — Men først Kold gav Folkehøjskolen den Form, hvori den slog Rod i Folket og virkede til saa stor Velsignelse, at ingen mere kan være blind for det rige Folke- og Menneskeliv, der er udstrømmet fra den og nu rører sig i vort Folk — — —. Den Dannelse, han arbejdede for, var først og fremmest Hjertets Dannelse. Od derfor var det ogsaa hans Grundsætning: »Alt indefra«. Han vilde trænge ind til det inderste Sjæleliv for derfra at virke forædlende udad. Og hans Virksomhed gik derfor ogsaa ud paa at faa Folk til at kende sig selv.

Men, sagde han, at kende sig selv er ikke at kende alle sine Fejl og Skrøbeligheder, men at kende sin høje Bestemmelse som Menneske. Og saa for Resten at sætte alt i Guds Haand — — —.«

Naturligvis har der mellem de mange Piger — Kold var den første, der havde Højskole for Piger — og Karle, der besøgte hans Skole, været nogle, som i Øjeblikket syntes, at det Kold sagde, gik dem over Hovedet. Jeg vil slutte denne Gennemgang af, hvad det levende Ord kom til at betyde — dels for Kold i hans Livsudvikling, dels for hans Elever — med Kolds Ord, da der engang kom en af de unge paa Højskolen til ham og sagde, at han egentlig var glad for Foredragene, men intet kunde huske deraf. Fuld af Haab og Fortrøstning gav han den unge et godt Svar — som maaske nok kan være farligt, hvis det misbruges — men som dog er noget at det smukkeste, jeg har læst af og om Kold.

»Naar vi lægger Drænrør i Jorden, sætter vi Mærkepæle, for at vi kan finde dem, naar de skal ses efter. Saaledes er det ogsaa med døde Kundskaber, som kun har Ærinde til Hovedet. Men jeg saar Korn, og Kornet er levende. Det gror, saa der behøves ikke at sættes Mærkepæle ved det. Saaledes er det med alle de Ord, som er af Aand. De gaar til Hjertet, de synker ned i Sjælen og gror i den. Gør de ikke det, faar De heller ingen Brug for dem.

Det gode, De her faar, skal De nok faa Gavn af. Og er der visse Ord, De senere i Livet faar Brug for, skal de nok komme af sig selv i det rette Øjeblik.

Denne Elev sagde senere, da han havde været Lærer i femten Aar: »— — — Senere erfarede jeg, at det var sandt. Det var Kolds Tale, som hjalp mig baade til at klare Livets Vanskeligheder og til at holde Skole. Det

var ikke de Kundskaber, jeg fik; Kundskaberne sled jeg mig til lidt efter lidt. Men Kold pustede Liv i mig, vakte Troen og Modet og gjorde mig stærk. Og hans Ord randt mig i Hu Gang efter Gang, mest naar det kneb, og det var tungt at leve. Da kom der Lys og Kraft næsten som fra Vorherre selv.«

Af Litteraturen om Kold:

A. Austlid: Christen Kold. V. Marie Pold Pedersen. København. 1916.
Holger Begtrup: Christen Kold. København og Kristiania. 1916.
Klaus Berntsen: Blade i Mindekransen over Højskoleforstander Kristen Kold. Odense. 1913.
Morten Eskesen: Samliv med Kold og Gjengivelser efter hans Taler. Odense. 1884.
Harald Holm: Af C. Kolds Dagbog. H. H.s Forlag 1944.
Holger Kjær: Den koldske Højskole og Højskolen i Soer. I »Dansk Udsyn« Nr. 5. Askov. 1942.
Kristen A. Lange: Den danske Friskole. København. 1933.
Frederik Nygaard: Kristen Kold. Folkehøjskolens Banebryder. Milo'ske Boghandels Forlag. Odense. I-II. 1895.
Ejnar Skovrup: Kolds Skoletanker. København. 1927. (Kolds Vennemødetale 1866, aftrykt i Referat paa Siderne 61—81).

Johannes Hagemann. Født 1921 i Longelse paa Langeland. Student 1939 fra Svendborg Statsgymnasium. Lærereksamen 1943 fra K. F. U. M.s Seminarium, København. Fra August 1944 Lærer i Brokøb Skole pr. Jyderup. Forfatterskab: Artikler i Aviser og Tidsskrifter.

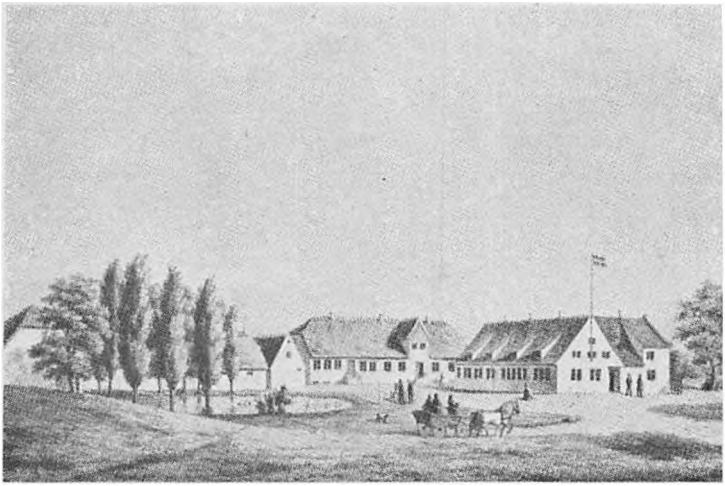

Hindholm Højskole i 1860erne.

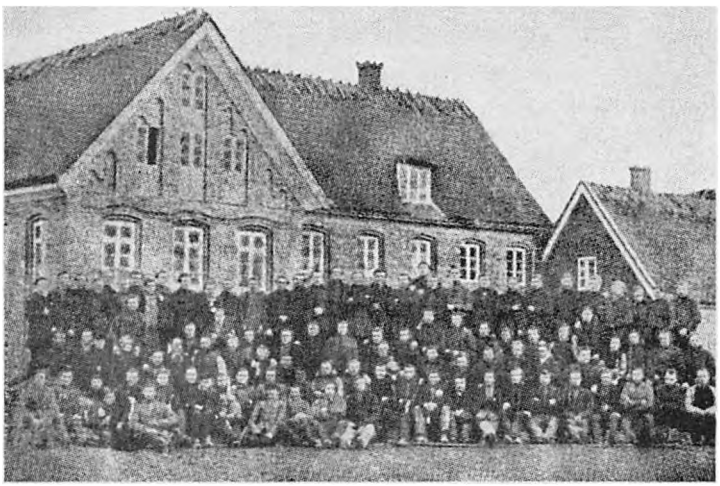

Elever paa Kolds Højskole i Dalum. Vinteren 1868—69.

L. V. Birck.

L. V. BIRCK

Sin Samtids aarvaagne, økonomiske Samvittighed.

Af cand. polit. Johs. Laursen.

1890, 19 Aar gammel, Forfatter af en partitro ledende Artikel i »Social-Demokraten«, 1896—98 Redaktør af Højrebladet »Vort Land«, 1903—10 og 1918—20 konservativ Folketingsmand, 1920 mod Partiet i det sønderjyske Spørgsmaal og Grundlægger af sit eget Parti, ved sin Død i 1933 karakteriseret som en Mand med »Sympatier til venstre for det borgerlige Socialdemokrati« (F. Zeuthen). — Vilde man ikke paa Forhaand mene, at en Mand med et saadant politisk Generalieblad maatte have gjort sig umulig i det offentlige Liv med Betegnelserne »upaalidelig« og »kværulantisk« livsvarigt hæftet paa sig?

Der skal utvivlsomt ogsaa en stærk Personlighed til at taale en saadan Skiften uden at tabe Ansigtet. L. V. Birck havde den fornødne Personlighed og var ved sin Død en Mand, hvis Meninger, der fra mange Sider blev set hen til, ofte med Tilslutning og i hvert Fald altid med Interesse. Mange har savnet hans Indlæg i de vanskelige Aar, der fulgte efter hans Død.

L. V. Birck var Professor i Nationaløkonomi, Journalist og Politiker og optraadte i alle tre Egenskaber som »sin Samtids aarvaagne økonomiske Samvittighed« (H. Koed). Men først i korte Træk hans Levnedsløb.

Laurits Vilhelm Birck var født den 17. Februar 1871 i København som Søn af en Grosserer, hvis Slægt stammede fra Herningegnen. Birck blev Student 1889 fra en katolsk Kostskole. 1893 blev han cand. polit. og opholdt sig derefter et Aars Tid i U. S. A., hvor han ernærede sig ved meget forskelligt, bl. a. som Elevatorfører. Efter Hjemkomsten var han et Par Aar ved Toldvæsenet og derefter et Par Aar Redaktør af »Vort Land«. I 1902 blev Birck Dr. polit. Han holdt Forelæsninger paa Universitetet fra 1903, blev Docent i 1908 og ekstraordinær Professor i 1911. Ved Folketingsvalget i 1903 slog Birck i Københavns 4. Valgkreds Raadmand Gustav Philipsen og blev paany valgt i 1906 og 1909, men var ikke opstillet ved Valget i 1910. I 1918 blev Birck valgt i Aalborg, men kunde efter sit Brud med det konservative Parti ikke opnaa Valg i 1920 og søgte senere ikke Valg. L. V. Birck døde den 4. Februar 1933 efter ganske kort Tids Sygdom.

Videnskabsmanden og Læreren.

Bircks videnskabelige Forfatterskab omfatter to Hovedværker, nemlig for det første Doktordisputatsen fra 1902, der hed »Værditeori« og var den første danske Fremstilling af en nyere Lære om Prisdannelsen, der var grundlagt af Økonomer i England, Frankrig, Østrig og Tyskland. En ny, ændret Udgave udkom i 1918 under Titlen »Læren om Grænseværdien«. Bircks andet Hovedværk er »Den økonomiske Virksomhed«, der udkom i 1927—29. Efter Bircks Død blev der udsendt en forkortet Udgave af Bogen, og nogle Afsnit, der er særlig egnet til at belyse Bircks Syn paa det moderne Samfund og Privatkapitalens Stilling i dette, blev sammen med et Par Artikler samlet i en lille Bog med Titlen »Under Højkapitalismen«. Foruden de to

Hovedværker har Birck skrevet en Række videnskabelige Tidsskriftartikler samt nogle Bøger, de fleste med Emner fra Finansvidenskaben. I Bogen »Europas Svøbe« fra 1925, der handler om Staternes Gæld, foreslog han en Engangsskat paa Formuer for ad denne Vej at faa nedbragt Statsgælden.

Den nationaløkonomiske Videnskab har gennemgaaet en rig Udvikling i de sidste 10—15 Aar, og ingen af Bircks Bøger benyttes længer som Lærebøger ved Universitetsstudiet; men Birck øvede gennem dem og gennem sine Forelæsninger stor Indflydelse paa adskillige Aargange Studenter. Som Lærer var han inciterende og upedantisk og diskuterede gerne med sine Studenter, ogsaa om Dagens aktuelle Spørgsmaal.

Journalisten og Politikeren.

I Bogen om Rigsdagen fra 1903 af N. Bransager og Palle Rosenkrantz hedder det bl. a. om den nyvalgte Dr. Birck: »Hans politiske Katekismus kunde i og for sig særdeles vel føre ham ind i ethvert Parti — snarere i alle andre end i det konservative, thi er der noget han ikke er, er det konservativ. Men hans unge Politik, der forøvrigt hverken savner Kraft eller god Underbygning af politisk Studium, søger sit Middel i den Opposition, som Højre nu rejser mod Regeringen«. Det bekræftedes hurtigt, at Birck var alt andet end tro Partigænger. Han havde i Virkeligheden først og sidst ladet sig vælge for at faa Lejlighed til at fremsætte sine egne Synspunkter fra Landets fornemste Talerstol, og det kunde være et Spørgsmaal, om han ikke trods alt vilde have passet bedre i et Par af de andre Partier. I økonomiske Spørgsmaal var han i hvert Fald radikal og blev det mere og mere med Aarene. I sine sidste Aar viste

han stor Interesse for, hvorledes det kommunistiske Eksperiment med en Femaarsplan vilde falde ud. Medvirkende ved hans Valg af Parti var sikkert, at han nærede Tvivl om de demokratiske Politikeres saglige Kompetence, hvorimod han havde den største Ærbødighed f. Eks. for Højres sidste Finansminister, den nationaløkonomiske Professor William Scharling. De konservative Statstanker sluttede han sig til.

Allerede før Valget til Folketinget havde Birck som Medarbejder ved »Nationaltidende« ført en skarp Kampagne mod de nye Skattelove. Som Folketingsmand i Aarene 1903—10 fortsatte han paa samme Linie, idet han navnlig angreb Venstres Regeringer for deres Finanspolitik — iøvrigt næppe altid med fuld Ret; det maatte være Partiets Opgave trods Bekostningen at faa gennemført nogle af de Reformplaner, der helt havde ligget stille i de værste Kampaar og kun tøvende var sat i Værk i Halvfemserne. Men Birck var i hvert Fald en aarvaagen Kritiker. Svage Punkter i Regeringens Politik undgik ikke let hans Opmærksomhed. Allerede nu opdyrkede han det Felt, der efterhaanden skulde blive hans Speciale, Kampen mod Personer, der stod som Symbolet paa uheldige Tilstande i Samfundslivet. Den berømteste Fejde førte han i Vinteren 1907—08 sammen med Borgbjerg, Ove Rode o. a. mod Justitsminister Alberti.

Da Professor Birck anden Gang kom ind i Folketinget, var det med Verdenskrigens Aar som Baggrund. Birck havde udført et stort Arbejde i Prisreguleringskommissionen, og der var i disse Aar i højere Grad end nogen Sinde Brug for en Revser af hans Type. De ledende Industri- og Handelsfolk, han ønskede at angribe, havde imidlertid Tilhold netop i det konservative Parti, hvad der ikke kunde undgaa at vanskeliggøre Bircks Stilling. Forholdet

til Partiet var derfor hyppigt spændt. Bristepunktet naaedes, da Venstre og de konservative vilde støtte Flensborgs Indlemmelse i Danmark, medens de radikale og Socialdemokratiet under Henvisning til Udfaldet af Folkeafstemningen gik imod. Bircks Stemme vilde være Tungen paa Vægtskaalen; men han nægtede at følge sit Parti, udmeldte sig og stiftede til Valget i April 1920 sit eget Parti, »Centrum«, der opnaaede en Del Stemmer, men dog intet Mandat. Venstre og konservative fik Flertal ved Valget; men Danmarks Holdning til Spørgsmaalet om Flensborgs Indlemmelse blev dog nu ikke forandret. Det kan siges, at adskillige af Bircks Modstandere fra 1920, saaledes som Udviklingen formede sig, indrømmede, at han havde haft Ret i det Standpunkt, han indtog i den mest afgørende Situation i sin politiske Tilværelse.

Samfundskritikeren.

Hvad der især kom til at kendetegne Bircks Virksomhed i det offentlige Liv var hans ihærdige og blændende førte Angreb paa alt, hvad han fandt af Udskejelser i Samfundet. Det var ikke Smaavildtet, der interesserede Dr. Birck, men derimod Misbrug og halve eller hele Ulovligheder fra Storkapitalens Side. Hans Virksomhed som en Slags offentlig Anklager skaffede ham naturligvis bitre Fjender i de angrebnes Rækker, men desto større Tilslutning fra Offentligheden. Der stod Respekt om Bircks Navn, man nærede Tillid til ham, og der var altid Lydhørhed, naar han tog Ordet. Nævnt er allerede Kampen mod Alberti. Bircks Virksomhed i Prisreguleringskommissionen affødte drabelige Kampe med førende Erhvervsfolk med Max Ballin i Spidsen. I Aarene omkring 1920 stod Kampen især mod Landmandsbanken og de Mænd og Selskaber, der

var knyttet til denne. Da Landmandsbankkommissionen blev nedsat, var det en Selvfølge, at Birck maatte blive Medlem. Det begejstrede ham ikke, at Kommissionens Formand var en Jurist. I Bircks Øjne var Juristers Indstilling til Samfundsproblemer aldeles utilstrækkelig. At han her som paa andre Omraader gerne vilde have været adlydt i højere Grad fra de styrendes Side er naturligt. Helt undgik han ikke Følgerne af Skudsmaalet som urolig Aand.

Professor Birch har ikke været alene om at have Lyst til at udøve den omtalte Virksomhed som selvbestaltet ond Samvittighed overalt, hvor en saadan er tiltrængt. Folk med denne Interesse blander sig i en Mængde Spørgsmaal, som saadan set slet ikke kommer dem ved. Disse Folk maa et Samfund nødigt undvære. Der kan ikke udtænkes noget Klagekontor eller anden officiel Instans, der kan erstatte dem. De er altid velmenende, men naar langt fra altid Resultater. Birck hørte i Kraft af sit Instinkt, sin Viden og Dømmekraft til dem, der sjældent greb fejl. Læger, Præster og Sagførere vil hyppigst være tilbøjelige til at tage sig af et enkelt forurettet Menneskes Sag, hvad der naturligvis ogsaa er værdifuldt. Birck var som Socialøkonom tilbøjelig til at rette sit Skyts mod Monopolvirksomheder eller hele Erhverv, der efter hans Mening udbyttede det store, almindelige Publikum eller mod Erhvervsfolk i ledende Stillinger, Bankdirektører f. Eks.

Metoderne laa lige for. Naar Birck var Medlem af Folketinget, var det naturligt, at han fremdrog sine Sager fra Tingets Talerstol. Til andre Tider benyttede han Pressen. Fra sin Journalisttid var han fortrolig med denne Vej og havde bevaret Forbindelsen med Pressekredse. Der findes Videnskabsmænd, der holder sig for gode til at skrive i Dagspressen. For Socialøkonomer, der paa deres Fags Vegne maa være interesseret i Døgnets Anliggender, falder

det dog vanskeligt at opretholde saadan Fornemhed, og Birck i hvert Fald følte afgjort ingen Trang dertil, blottet for fine Fornemmelser som han var.

Professor Birck besad alle de vigtigste Egenskaber, der kræves af en Mand, der vil optræde som selvbestaltet offentlig Anklager. Han havde først og fremmest Evnen til at forarges, blive vred, naar han fik Mistanke om, at et eller andet ikke var, som det burde være. De fleste er tilbøjelige til at trække paa Skuldrene og mene, at der vel saa ikke er mere at gøre ved den Sag. De vil ikke udsætte sig for at føre Kamp mod Vejrmøller. Folk af Bircks Type kan ikke slaa sig til Taals med denne Tankegang. De mener, at der maaske trods alt kunde opnaas noget. Og skulde det ikke være muligt, har de dog i hvert Fald gjort deres bedste og har endda det Haab, at andre lader sig afskrække fra lignende Forehavender. En vis Kampglæde er ogsaa en Nødvendighed, og Birck var utvivlsomt en Mand, der holdt af Kamp og Polemik, men ikke — i hvert Fald ikke alene — for Kampens egen Skyld.

Mange andre Betingelser for Gerningen medførte Birck, først og fremmest sin Uafhængighed. Professortitlen stillede Autoritet bag hans Ord. Der findes næppe nogen mere uafhængig Embedsmand end en Professor, der ikke har ladet sig binde gennem Bestyrelsesposter o. lign. Det er i Praksis utænkeligt, at en Professor skulde blive afskediget paa Grund af offentligt udtalte Meninger. De fleste andre Embedsmænd vil føle sig bundet til ikke at fremkomme med udæskende Meninger; men netop af en Professor venter man med Føje, at han taler uhildet og upartisk i Stræben alene efter Sandheden. Udholdenhed er endnu en vigtig Egenskab; en Sag maa undertiden følges op, om det saa skal være gennem Aar, og der maa hyppigt kæmpes mod Uvidenhed og Uforstand og Kulde hos dem, der burde

være naturlige Støtter. Af dem, der specielt har sat sig for at være Forretningslivets Svøbe, kræves der bl. a. en betydelig Talsans. Man maa kunne gaa bag om Regnskabstal og læse mellem Linier. Birck tilegnede sig betydelig Øvelse i at dissekere Regnskaber. Hans Styrke var netop, at han var i Stand til at skaffe Beviser for sine Paastande og underbygge sine Angreb. Alt for mange Angribere maa give op eller taler for dove Øren, fordi de ikke møder med den fornødne saglige Baggrund, men holder sig til Almindeligheder.

Det Arbejde, Birck paa disse Maader har udført, kan ikke vurderes højt nok. Det har været brydsomt og ofte utaknemligt. I vid Udstrækning var det et Pionerarbejde; men det førte efterhaanden til Skabelsen af »det offentlige Begreb: L. V. Birck« (Asger Karstensen). For Demokratiet er Mænd af Bircks Type et uvurderligt Aktiv. Paa den anden Side er det Samfund ikke helt udlevet, der giver en Mand som Birck uindskrænket Tale- og Skrivefrihed.

— — —

L. V. Birck skildres af alle, der kom ham paa nærmere Hold, som et stort og usædvanligt Menneske. I ydre Fremtoning var han temmelig original og koketterede i nogen Grad hermed. Økonomisk og socialt uafhængig som han var, kunde han lade haant om ydre Former og gjorde det gerne. Hans Skødesløshed og sløsede Paaklædning er ofte omtalt. Dette gjorde intet Skaar i hans Anseelse. Man var klar over, at Dr. Birck maatte man tage, som han var; han ønskede ikke at lade sig opdrage. Igennem Aarene var han et af Tegnernes Yndlingsofre; det voldte dem ingen Vanskeligheder at finde Særheder og Ejendommeligheder at karikere hos ham. Et Utal af Anekdoter knyttes til hans Person. Han var usnobbet og holdt endda meget af at forskrække det pæne Borgerskab med uventede og drilske

Tegning af Axel Thies 1909 i Anledning af Folketingsmand Martin Olsens Udtalelse: Det kla'r Birck at optræde som Tingets Bedstefader.

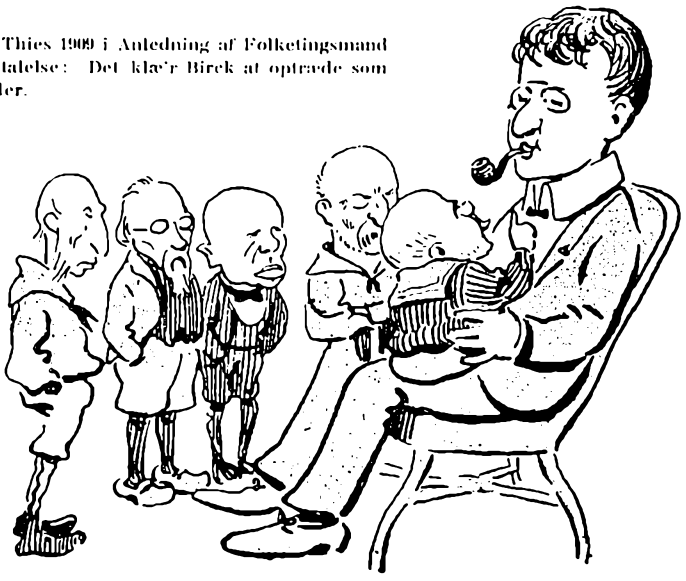

Karikaturtegning i Klodshans, tegnet af Alfred Schmidt 1905, fremkaldt af et Telegram fra Birck til det unge Højre i Aarhus: »Idet jeg beklager ikke at kunne være blandt Eder, I gæve jydske Mænd, ønsker jeg Eder Held i Eders kække Arbejde for, at der atter skal blive politisk Dag i Danmark.«

Feltmarskal Mannerheim modtager tidligere Soldaters Hyldest om Morgenen paa sin 70-aars Fødselsdag.

Paafund og respektløs Tiltale. Autoritetstro var han blottet for. Bircks Væsen syntes noget disharmonisk; i Udtryksmaade kunde han nærme sig det platte, men ogsaa tale med ægte Værdighed og Højtidelighed. Frem for alt vilde han ikke virke kedelig, men kunde i Bestræbelserne for at undgaa det nok lejlighedsvis virke noget anstrengt. Det var dog ikke det sædvanlige, og det var nok stort set kun dem, der blev ramt af hans Angreb, der fandt hans Facon utaalelig. Skønt han ved Arv var en velhavende Mand, opretholdt han enkle, men uregelmæssige Livsvaner. Det er karakteristisk for ham, at han i lange Perioder boede paa Hotel, hvor han kunde komme og gaa, som han vilde.

Professor Bircks økonomiske og sociale Grundopfattelse med dens Præg af stærk social Forstaaelse og Krav om Kontrol med Kapitalen finder betydelig Tilslutning i vore Dage. I flere Kredse er man klar over, at der er adskilligt at lære hos Birck. Til Fører egnede han sig ikke; men han hører til de Enere, som et Samfund staar sig ved at lytte til, og af hvis Retfærdighedsfølelse og profetiske Evner, det kan lære meget. Sit Samfunds økonomiske Samvittighed — bedre Dom vilde han næppe ønske sig.

Litteratur:

L. V. Bircks egne Bøger, Artikler og Taler. (Fortegnelse i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1933).
Nekrologer i Nationaløkonomisk Tidsskrift og i Dagspressen.
Nekrolog af F. Zeuthen i Universitetets Aarsskrift 1933.
Artikel i Dansk Biografisk Leksikon af Jens Toftegaard.
»Bogen om Birck«, skrevet af hans Venner, 1944.

Johs. Laursen, cand. polit. 1940. Har skrevet forskellige Artikler og sammen med cand. polit. Bjørn Svensson Bogen »Den røde Bygning«, Statens Administration, 1945.

DEN HVIDE MARSKAL

Træk af Gustav Mannerheims Levnedsløb.

Af Arkivar, Dr. phil. *Harald Jørgensen.*

Saare sjældent forekommer det, at Krigerens og Politikerens Egenskaber findes forenet i samme Person, men for Carl Gustav Mannerheims Vedkommende er det faktisk Tilfældet. Ganske naturligt er man i Øjeblikket mest tilbøjelig til i hans Person at se Indbegrebet af finsk Soldateraand, men naar hans Levnedsløb engang foreligger afsluttet, og hans Indsats kan vurderes, vil man uden Tvivl komme til at indrømme, at hans Betydning paa det politiske Omraade var ikke mindre end paa det militære. Een Ting er imidlertid givet. Hans Plads i Finlands nyeste Historie kan vanskeligt overvurderes, og det finske Folks Skæbne i Øjeblikket og i den nærmeste Fremtid synes i væsentlig Grad at afhænge af hans Statsmandsklogskab. Det turde derfor kunne paaregne Interesse i alle nordisk interesserede Kredse at opridse Hovedtrækkene i denne fængslende Skikkelses Historie.

Carl Gustav Mannerheim er som saa mange andre fremtrædende finske Personligheder rundet af en oprindelig svensk Slægt. Familien kan føres tilbage til Slutningen af det 17. Aarhundrede, og den er maaske indvandret til Sverige fra Holland eller Tyskland. I 1693 adledes Augu-

stin Marheim under Navnet Mannerheim, og i samme Aar tog han Ophold i Finland som Godsforvalter for en Række af Kronens Ejendomme i denne det svenske Riges østlige Provins. Han havde adskillige Efterkommere, hvoraf nogle gik Officersvejen, medens andre blev Embedsmænd. Feltmarskallens Fader var dog ingen af Delene. Han overtog efter sin Fader Godset Villnäs i Nærheden af Helsingfors og helligede sig intellektuelle og kunstneriske Interesser. Endvidere var han en fremragende Forretningsmand, der paa utallige Omraader udviste et betydeligt Organisationstalent. Hans Hustru — en født Julin — tilhørte en anden gammel finsk Kulturslægt.

I dette Ægteskab fødtes Sønnen Carl Gustav Mannerheim 4. Juni 1867. Barndommen henrandt paa Slægtsgodset Villnäs, et af Finlands skønneste Herresæder med en lang og glorværdig Fortid. Han sendtes senere i Skole i Helsingfors og kom derefter paa Kadetakademiet i Frederikshamn. Efterat have taget sin finske Studentereksamen fortsatte han sin militære Uddannelse og blev i 1889 Kadet. Mannerheim valgte Kavalleriet til Vaabenart og blev 1890 optaget i Kejserinde Dagmars adelige Garderregiment. Stadig fortsatte han dog sin Uddannelse og blev efter eget Ønske forflyttet til Officerskavalleriskolen i St. Petersborg, hvor han under den fremragende General Brussilovs Ledelse gennemgik en haard, men fremragende Træning. Mannerheim foretrak Tjenesten i Felten for Tjenstgoring ved Hoffet, og han var vel lidt af sine Foresatte og af de Underordnede. I 1892 indgik han Ægteskab med en russisk Adelsdame Anastasia Arapov. Ægteskabet blev senere opløst, men det medførte, at Mannerheim knyttedes nøje til russiske Officerskredse. I Ægteskabet var der to Døtre.

Russisk Garderofficer og Opdagelsesrejsende.

I 1904 kom Rusland i Krig med den unge østasiatiske Stormagt Japan. Alle i det europæiske Rusland stolede blindt paa Sejren, og da de første Efterretninger naaede frem om de katastrofale Nederlag, rystedes Zarens Rige i sin Grundvold. Kampen gik imidlertid videre, og Mannerheim meldte sig til aktiv Tjeneste. I Slutningen af 1904 begav han sig ud paa den lange Rejse, og omkring Nytaar naaede han frem til sin nye Afdeling. Han var da avanceret til Oberstlojtnant og blev tilsluttet det 52. Dragonregiment.

Mannerheim deltog i en lang Række vanskelige Operationer, i hvilke der stilledes store Krav til hans Beslutsomhed og Snarraadighed, og han løste alle Opgaver til sine Foresattes Tilfredshed. Felttoget i Manchuriet var en haard Skole for den unge Officer, og paa selve Slagmarken udnævntes han i Februar 1905 til Oberst og modtog endvidere flere russiske Tapperhedsdekorationer.

Da Krigen var forbi, gik Rejsen tilbage til St. Petersborg, hvor den russiske Militærledelse betroede ham en ny vigtig Opgave. Den russiske Generalstab ønskede en førstehaands Beretning om Tilstanden i en Række nordkinesiske Provinser, og navnlig ønskede man at faa undersøgt, hvor stor Indflydelse den kinesiske Centralregering havde i disse fjerne Egne. Ekspeditionen maatte foretages til Hest og skulde udgaa fra det kaspiske Hav gennem Turkestan og derfra gennem de kinesiske Provinser Kansu, Sjensi og Sjansi til Peking. Rejsen var planlagt til at vare 2 Aar.

Det var en meget ærefuld Opgave, der blev betroet den finske Officer. Forinden Afrejsen aflagde Mannerheim Besøg i Finland, hvor han traf Aftale med finske Lærde om

Indsamling af etnografisk Materiale til de finske Samlinger og om Udgravning af gamle Ruinbyer i Turkestan. Afrejsen fandt Sted fra St. Petersborg 6. Juli 1906, og Turen gik først til Astrakan, hvorfra en gammel Hjuldamper førte ham over det kaspiske Hav. Det første Stykke af Rejsen kunde foretages med den nyanlagte strategiske Jernbane gennem russisk Turkestan til et Stykke øst for Samarkand, hvor Jernbanen hørte op. Her ventede et Par udvalgte Kosakker med de fornødne Heste, og 28. Juli forsvandt den lille Skare i en Støvsky østpaa.

Hovedkilden til Belysning af den eventyrlige Rejse er Mannerheims Dagbøger, og en Fordybelse i disse giver et levende Indtryk af de utallige Hindringer, der maatte overvindes. Undertiden rejste Naturen saadanne Skranker, at Foretagendet nær var strandet, og fjendtligsindene Folkestammer havde mest Lyst til at stene de dumdristige Fremmede bort fra deres Enemærker. Med ægte finsk sejg Udholdenhed banede Mannerheim sig Vej østpaa, og selv om de ledsagende Kosakker brød sammen undervejs og maatte vende hjem, fortsatte Mannerheim Turen og naaede omsider Peking. Overalt hvor han kom frem, indsamlede han Manuskripter og gjorde Optegnelser, fotograferede og foretog antropologiske Maalinger. Særlig spændende var et Besøg i det afsides beliggende tibetanske Klippekloster Labrang, hvor 3000 Lamaer var samlet omkring de ældste buddhistiske Helligdomme, og en Audiens hos selveste Dalai Lama, det aandelige Overhoved for den store buddhistiske Menighed i Tibet og Mongoliet. Det lange Ridt gennem Asien vidnede ikke alene om den finske Officers Mod og Udholdenhed, men afslørede ligeledes Mannerheims fremragende Iagttagelsesevner. Det videnskabelige Materiale, han hjembragte, indtager stadig en fremtrædende Plads i de finske etnografiske Samlinger.

Officer i Verdenskrigen.

Som Løn for sin asiatiske Rejse udnævntes Mannerheim i 1910 til Chef for Kejserens Livgarde-Ulanregiment, og kort efter avancerede han til Generalmajor. Nye Opgaver ventede. I August 1914 mobiliserede Rusland sine væbnede Styrker, og i Spidsen for sit Regiment afgik Mannerheim til den østrigske Grænse. Den første Verdenskrig var brudt ud.

Fra 1914—17 deltog Mannerheim i de russiske militære Operationer paa Østfronten. I Begyndelsen tilhørte han Fyrst Tumanovs Armégruppe og kæmpede sammen med denne imod de fremtrængende Østrigere omkring Floden San. Vigtige Opgaver blev ham betroet, og ofte maatte han handle pr. Konduite og endog mod afgiven Ordre. Ved hans selvstændige Optræden i Kampen omkring Byen Opatow i Oktober 1914 hindrede han ved sin personlige Indgriben et østrigsk Gennembrud. Senere udnævntes han til Chef for 12. Kavalleridivision og deltog i talrige Kampe langs Floderne Dnjestr og Pruth, der gav ham rig Lejlighed til at opøve og vise sine fremragende taktiske Evner. Den vel gennemtænkte, dristige omgaaende Bevægelse, hvor det navnlig kom an paa de enkelte Afdelingers hurtige Bevægelser, blev hans særlige Speciale, og han høstede megen Anerkendelse fra sine russiske Overordnede.

I Marts 1917 brød den længe ventede Revolution mod Czarens Regimente løs, og langsomt gik Hæren i Opløsning. Soldaterraadene holdt deres Indtog, og Mandstugten slappedes. Forholdet mellem Mannerheim og hans Underordnede var dog fortsat udmærket, men Begivenhederne stillede ham naturnødvendigt over for et vanskeligt Valg. Skulde han betragte sig som løst fra sin Faneed og vende

tilbage til Fædrelandet, eller skulde han forblive paa sin Post. Et Rideuheld havde til Følge, at han midlertidigt maatte tage Ophold i Odessa, og her modtog han i Efteraaret 1917 en Meddelelse om, at Arméchefen havde fritaget ham fra hans Pligter. For Mannerheim betød dette Afslutningen paa hans russiske Karriere. Alle Baand, der hidtil havde knyttet ham til den russiske Hær, var nu løst, og ad Jernbanen gik den lange Rejse tilbage til Finland. Mannerheim foretog Turen i fuld Generalsuniform gennem det røde Rusland, men ingen forulempede ham, og i god Behold naaede han i Slutningen af Aaret tilbage til Fædrelandet.

Den hvide General.

Ved sin Ankomst til Finland fandt Mannerheim Landet i gærende Uro. Haardt havde Verdenskrigen hærget det finske Samfund, og Nøden var stor. Ruslands militære Sammenbrud havde sat Fart i Uafhængighedsbevægelsen, og betydelige Kredse, der fylkede sig om den fra Sibirien hjemsendte Senator P. E. Svinhufvud, ønskede, at Finland skulde afskære alle Baand, der endnu bandt det til Rusland, og erklære Landet for uafhængigt. Dette fandt Sted, og 4. December 1917 indtraadte Finland i de selvstændige Staters Rækker. Men et stort Parti i Finland var mere interesseret i en social Revolution efter russisk Mønster. Støttet af de i Finland garnisonerede russiske Tropper fattede man Beslutning om med Magt at styrte Svinhufvuds borgerlige Regering og proklamere en selvstændig finsk Sovjetrepublik. Ganske vist anerkendte den bolchevikiske Regering i Petrograd Finlands Uafhængighed omkring Nytaar 1918, men i Hemmelighed understøttede man de venstreorienterede finske Kredse, og i

Løbet af Januar trak det op til aaben Broderstrid. Under en saadan var der ingen Tvivl om, hvor Mannerheim hørte hjemme.

Det borgerlige Finland havde ingen regulære væbnede Styrker. Forlængst havde Russerne ophævet den finske Hær, og da Urolighederne brød ud, organiseredes i Hast bevæbnede Borgergarder. Desuden fik det Betydning, at et stort Antal unge Mennesker under Verdenskrigen i Hemmelighed var flygtet ud af Landet og som Frivillige givet sig i tysk Tjeneste. Denne saakaldte »Jægerbataillon«, der havde kæmpet længe i Randstaterne, havde modtaget en udmærket militær Uddannelse, og da de vendte tilbage til Fædrelandet for at fortsætte Uafhængighedskampen, var de selvskrevne til at overtage Officersposterne i den unge finske Hær. Svinhufvuds Regering henvendte sig nu til Mannerheim med Opfordring til ham om at stille sig i Spidsen for de hvide Tropper, og efter en Del Betænkeligheder modtog han Opfordringen.

Opgaven var mere end vanskelig. Paa fuldkommen bar Bund skulde en helt ny Organisation bygges op, og store Modsætninger gjorde sig gældende, navnlig mellem de hjemvendte Jægere og de borgerlige Beskyttelseskorps. Striden gjaldt navnlig Spørgsmaalet, om de Hvide skulde søge udenlandsk Hjælp, og her kom naturligvis Tyskland først og fremmest i Betragtning, eller om man skulde føre Kampen alene. Fra det neutrale Sverige var ingen officiel Hjælp at vente. Mannerheim stod det længst mulige paa det Standpunkt, at Kampen skulde gennemføres som et indre finsk Opgør. Den tidligere russiske Garderofficer ønskede ingen tysk Indblanding i indre finske Forhold, og han havde et klart Blik for de politiske Vanskeligheder, baade udad- og indadtil, som et ensidigt militært Samarbejde med Tyskland kunde medføre. Svin-

hufvuds Regering stöttede imidlertid Jægernes Krav om Appel til Tyskland, og efter en Række vanskelige Forhandlinger maatte Mannerheim bøje sig. Dog lykkedes det ham at faa det klart fastlagt, at det tyske Hjælpekorps skulde stilles under finsk Overkommando.

Foruden de politiske Vanskeligheder, fandtes der store Forsyningsvanskeligheder. De hvide Tropper savnede Vaaben, og kun meget faa Forsyninger kunde faas fra Sverige. Man havde da ingen anden Udvej end at erobre den nødvendige Ammunition fra Russerne, og ved en Række dristige Overfald paa russiske Militærdepoter i Østerbotten Natten mellem den 27. og 28. Januar 1918 faldt et rigt Bytte i de hvide Troppers Hænder. Samtidig brød Borgerkrigen ud for Alvor. Mannerheims daarligt bevæbnede, men fortrinlige Bondesoldater fik hurtigt hele Magten i Vest- og Nordfinland, medens de Røde gjorde sig til Herrer over de betydelige Industricentrer i Midt- og Sydfinland.

De hvide Troppers nærmeste strategiske Maal maatte herefter være Industribyen Tammerfors. Byen var vanskelig at erobre paa Grund af dens Beliggenhed ved de store Indsøer, men dens Erobring vilde give den hvide Hær gode Udgangsstillinger til den videre Kamp. Med Energi drev Mannerheim paa de nødvendige Forberedelser, og de forceredes frem, da det var ham meget om at gøre — af Hensyn til den finske Hærs Prestige — at slaa et afgørende Slag inden de tyske Hjælpetroppers Ankomst. Under disse Forberedelser fejrede Mannerheims Organisationstalent og diplomatiske Snilde store Triumfer. Meget uensartede Troppestyrker skulde sammenarbejdes, og store personlige Uoverensstemmelser mellem de forskellige Gruppeledere maatte udjævnes. Den tilsyneladende uløselige Opgave, der var blevet Mannerheim betroet, nemlig at

opstille en slagfærdig Hær i Løbet af nogle faa Uger, blev faktisk løst, og omkring Midten af Marts indledtes Operationen mod Tammerfors. Denne var planlagt som en stor omgaaende Bevægelse, altsaa en Manøvre i Lighed med Mannerheims mange tidligere udførte kavalleristiske Bevægelser. Til sin Raadighed havde Overgeneralen godt 15,000 Mand, medens de Røde raadede over betydelig større Styrker og stod i forberedte Stillinger. Takket være den fremragende Ledelse faldt Tammerfors efter en blodig Kamp i de Hvides Hænder, og et vældigt Krigsbytte blev erobret. Den hvide Hær havde vundet sin første store Kamp.

Kort efter gik de tyske Tropper i Land i Hangö, og i Løbet af faa Dage var Terrainet mellem denne By og Helsingfors renset. 12. April faldt selve Hovedstaden. Tilbage stod endnu Viborg, som de Røde havde udbygget til en kraftig Bastion. Ogsaa Erobringen af denne By var Mannerheims Værk. En finsk Hærafdeling blev dristigt sendt frem langs den finsk-russiske Grænse, Forbindelsen med Rusland blev afskaaret, og Viborg faldt efter Angreb bagfra. Atter var det den omgaaende Bevægelse, der hidførte det ønskede Resultat, og Fjendens Nederlag var totalt. En straalende skøn Foraarsdag kunde Mannerheim derefter i Spidsen for sine tapre Bondesoldater holde sit historiske Indtog i Hovedstaden. For første Gang i mere end et Aarhundrede afgav Kanonerne paa Fæstningen Sveaborg Æressalut for en finsk Overgeneral og hans sejrrige Tropper, og Begejstringen i Hovedstaden var uhyre. Paa det historiske Senatstorv foran Alexander den Førstes Kæmpestatue mødtes Mannerheim med den finske Regering. Begge Parter gav hinanden Haandslag paa at arbejde videre paa Rigets Betryggelse.

Mannerheim som Rigsforstander.

Vanskelighederne for den nyskabte Stat var dog fortsat store. Landet var udpint, og Borgerkrigen havde gravet dybe Skel mellem de forskellige Befolkningsgrupper. Store politiske Modsætninger gjorde sig fortsat gældende, og navnlig gjaldt dette Forholdet til Tyskland. Svinhufvuds Regering arbejdede paa Oprettelsen af et finsk Kongedømme under en tysk Prins, medens Kredsen omkring Mannerheim var Modstander af dennes Kandidatur. Mannerheims Advarsler blev dog ikke hørt, og i Slutningen af Maj ansøgte han derfor om sin Afsked, der straks blev bevilget. Svinhufvud valgtes til Rigsforstander og Prins Friedrich Karl af Hessen blev udpeget til finsk Konge. Han kom dog aldrig til at modtage den tilbudte Værdighed. Tysklands Sammenbrud i November 1918 fik ogsaa Følger for Finland, og en udenrigspolitisk Nyorientering var nødvendig. En logisk Følge heraf var Mannerheims Udnævnelse til Rigsforstander i November 1918. Den hvide Overgeneral havde haft Ret i sit Syn paa de politiske Realiteter, da han fraraadede den tysk-orienterede Kurs.

Naar Valget til Rigsforstander nu faldt paa Mannerheim, skyldtes det først og fremmest hans Indsats i Frihedskrigen, men det havde ogsaa Betydning, at han havde opnaaet betydelige diplomatiske Resultater ved en Rejse til Ententelandene i Oktober 1918 som den finske Stats officielle Udsending. Der var stillet Mannerheim den Opgave at opnaa Anerkendelse af Finland som selvstændig Stat, inden Fredskonferencen traadte sammen, og desuden skulde han forsøge at udvirke haardt tiltrængte Levnedsmiddelforsyninger. Mannerheim drog først til London, hvor han overalt mødte en kold Skulder paa Grund

af den finske Regerings tyskorienterede Politik, og uden større Forhaabninger fortsatte han Rejsen til Paris. Til Trods for at der ogsaa her var Vanskeligheder, lykkedes det ham omsider at komme paa Talefod med fremtrædende franske Politikere, og da den Hessenske Tronkandidatur var opgivet, var Vejen banet for de finske Ønskers Opfyldelse, og Mannerheim kunde med god Samvittighed vende tilbage til Fædrelandet.

I godt et halvt Aars Tid røgtede Mannerheim Rigsforstanderens vanskelige Embede, og i denne Periode gennemførtes flere vigtige Love, først og fremmest en ny Grundlov. Som Rigsforstander foretog han desuden et officielt Besøg i København og i Stockholm, hvor han bl. a. forhandlede det pinagtige Spørgsmaal om Aalandsøernes fremtidige Skæbne. Som Finne maatte Mannerheim naturligvis holde paa, at Øerne skulde forblive ved Finland, da de altid havde været en Del af det finske Rige. I klar Erkendelse af de militære Realiteter foreslog han imidlertid, at Finland og Sverige i Forening skulde befæste Øerne, men paa det Tidspunkt var der ingen Stemning i Sverige for dette Standpunkt. 17. Juli 1919 stadfæstede Mannerheim Republikken Finlands nye Forfatning, og umiddelbart derefter skred man til Valget af den første Præsident. Paa Opfordring stillede Mannerheim sig til Valg, men baade Socialdemokraterne og Bondepartiet unddrog ham deres Støtte, og i Stedet valgtes K. J. Stålberg. Borgerkrigens Skygge hvilede endnu tungt over det finske Samfund.

Valget var utvivlsomt en Skuffelse for Mannerheim, og han trak sig tilbage til Slægtens Herresæde Villnäs, hvorfra han paa Afstand fulgte de politiske Brydninger. De Kredse, der havde hindret hans Valg til Præsident, mod-

arbejdede ham ligeledes paa anden Maade. Saaledes ønskede man ikke, at han overtog Chefsstillingen for Skyddskår-Organisationen, og man vragede ham ligeledes til Leder af Rigets nye Forsvarsmagt. En af Aarsagerne hertil var Mannerheims udprægede antikommunistiske Politik, der naaede sit Højdepunkt, da han i Efteraaret 1919 i et aabent Brev til Statspræsidenten opfordrede denne til sammen med de hvide-russiske Hære at marchere mod Petrograd og knække den bolchevikiske Regering, et Forslag som Regeringen køligt afviste.

Selv om Mannerheim i de følgende Aar stod uden for den politiske Inderkreds, var han ingenlunde uvirksom. Hans Virketrang og Organisationstalent fandt nye Opgaver, og det var i denne Periode, at han interesserede sig for Røde Kors og Børneforsorgen. Ved Mannerheims Indsats skaffedes Midler til et særligt Røde Kors Hospital i Helsingfors, og »Mannerheims Børneforsorgsforbund« fik vidtrækkende Betydning for den opvoksende Slægt. Efterhaanden heledes de Saar, som Borgerkrigen havde slaaet, og under Indtryk af den unge Stats kraftige Udvikling forsvandt ligeledes den Uvilje mod de hvide Troppers Leder, der havde været stærkt fremtrædende inden for Arbejderklassen. Man forstod — om end sent —, at Borgerkrigen havde været en nødvendig Forudsætning for den moderne finske Stats Skabelse, og Mannerheims Popularitet var i stadig Stigen. I 1931 kunde Regeringen derfor udnævne ham til Formand i Krigsraadet, hvorved han fik en afgørende Indflydelse paa den finske Hærs Modernisering, og efter 15-Aarsdagen for Indtoget i Helsingfors hædredes han med Udnævnelse til Feltmarskal. Ved flere Lejligheder traadte han nu officielt frem, og hans Indflydelse steg.

Denne Indflydelse blev naturligvis ikke mindre, da Muligheden for et væbnet Opgør af gigantiske Dimensioner rykkede faretruende nær. Under Indtryk af den russiske Indmarch i de baltiske Lande i Efteraaret 1939 strømmede store Skarer af Frivillige til det Karelske Næs for at styrke Rigets Forsvar ved Anlæg af en Række Feltbefæstninger, der Mand og Mand imellem kom til at bære Feltmarskallens Navn. Da Krigen mellem Finland og Rusland brød ud, var Mannerheim selvskreven som Øverstkommanderende, og 30. Nov. 1939 udstedte han den første af den lange Række Dagsbefalinger, der ofte fuldtonende gav Genlyd i den finske Offentlighed. Paa dette Sted skal ikke gives en detailleret Skildring af Vinterkrigens Forløb, men saa meget maa dog siges, at den finske Hærs straalende Bedrifter ved Salla, Suomusalmi og Summa, der vakte en hel Verdens Beundring, var utænkelige uden den hvide Marskals overlegne militære Ledelse. Finland kæmpede i Maanederne Decbr. 1939—Marts 1940 sin haabløse, men heroiske Kamp mod en overlegen Modstander, og i klar Erkendelse af Umuligheden af at fortsætte den ulige Kamp, tilraadede den Øverstkommanderende i Marts 1940 en Vaabenstilstand, der snart afløstes af en Fredsslutning. Freden i Moskva medførte Tabet af rige finske Provinser, navnlig Karelen og Karelernes gamle Hovedstad Viborg. Tabet var smerteligt, ikke blot i folkelig og national Forstand, men ogsaa økonomisk.

Da Tyskland i Juni 1941 rettede sit store Angreb mod Rusland, ansaa den finske Regering det gunstige Øjeblik inde til en Generobring af de tabte Provinser og en Sikring af Rigets Østgrænse ved Indlemmelse af de østkarel-

ske Provinser. Paany overtog Mannerheim Overkommandoen, og nye Sejre fulgte de finske Faner. De finske Tropper rykkede rask frem til Floden Svir mellem de to store Soer Ladoga og Onega, medens den finske Overkommando afslog alle Invitationer til Deltagelse i et Angreb paa Leningrad. Fra finsk Side blev man ikke træt af at understrege, at Finland førte sin egen Krig, og at man ikke ønskede at deltage i det almindelige Stormagtsopgør. Finlands Stilling var og blev dog prekær, og efter Henstilling fra Rusland, afbrød de angelsachsiske Stormagter den diplomatiske Forbindelse. England erklærede endog Finland Krig.

I Løbet af 1942 indtraf derefter det store Omslag paa Østfronten, og de tyske Tropper begyndte Tilbagetrækningen mod Vest. Denne strategiske Udvikling fik ogsaa Følger for Finland. I Sommeren 1944 rettede Rusland det afgørende Slag mod Finland, der resulterede i et fornyet finsk Ønske om Vaabenstilstand. Paany tog Rusland Karelen og Viborg i Besiddelse, og Finland maatte paatage sig at yde en betydelig Skadeserstatning. Endnu er det for tidligt at udtale nogen Dom om de indre finske Brydninger, der gik forud for disse skæbnetunge Afgørelser, men saa meget er dog sikkert, at den tyskorienterede Statspræsident Ryti i Sommeren 1944 maatte vige Sædet for Mannerheim, der saaledes forenede i sin Haand baade den øverste militære og politiske Ledelse.

De Vanskeligheder, som den finske Statsledelse idag skal mestre, er baade af ydre- og indrepolitisk Karakter. Efter flere Aars total Krig skal Samfundet paany stilles paa Fredsfod, og Næringslivet skal genrejses paa et Tidspunkt, da den internationale Handel som en Følge af Stormagtskrigen endnu er lammet. Endvidere skal der drages Omsorg for de 400,000 Flygtninge, der har forladt de af-

staaede Egne. Endelig skal Forholdet til Sovjetrusland bringes i Orden, og helst et godt Naboforhold etableres. De mange vanskelige Opgaver synes at overstige menneskelig Formaaen, men den finske Nation har givet sig i Kast med dem med samme faste Beslutsomhed som den, hvormed man i 1939 greb til Vaaben mod Angriberen fra Øst. I denne alvorstunge Situation, hvor hele Landets nationale Fremtid staar paa Spil, er absolut Enighed mellem alle finske Partier er uomgængelig Nødvendighed. Det er en Lykke for den finske Nation, at de i sin Midte har en samlende Personlighed af Format som Feltmarskal Mannerheim. Aldrig tidligere i det demokratiske Finlands Historie har en saadan Magtfylde været samlet i en enkelt Mands Haand, men heller aldrig har saa tungt et Ansvar hvilet paa en enkelt Mands Skuldre.

Litteratur:

Kai Donner: Mannerheim (paa Dansk ved Aase og Jørgen Hatting).

Peter de Hemmer Gudme: Finlands Folk i Kamp.

TIL PRÆKEN I MAARUP KIRKE 1809

Af højskolelærer, cand. theol. *Peter Riemann.*

De stedlige forudsætninger.

Højt mod nord i Vendsyssel, 13 km ret vest for Hjørring, ligger fiskerbyen Lønstrup. I vore dage er det tillige et kendt badested med en række hoteller og konditorier. Byen ligger i Maarup sogn, og et par km mod syd staar endnu den gamle Maarup kirke ensomt og øde paa sin græsslette knap 600 m fra havet. Bebyggelsen har ikke som den trodset vestenvindens magt, men er krøbet ned i kløften i læ af de høje klinter og klitter. Og nu har man bygget en ny kirke i byen og ført inventaret fra den gamle derhen. Tom og nøgen staar den nu i sin ensomhed. Men endnu holdes bygningerne vedlige og endnu pyntes kirkegaardens grave med blomster, — mest klittens vilde flora, men ogsaa en enkelt rose iblandt.

I kirkegaardens nordvestlige hjørne findes en anselig gravsten. Den er rejst af Historisk Samfund for Hjørring Amt og fortæller, at nede i graven ligger ca. 240 engelske marine-soldater, som druknede natten mellem 5. og 6. december 1808.

Det var et stort engelsk forsyningsskib til tropperne i de danske farvande, som strandede i en vældig storm denne nat. Skibet hed »Kæmpen« (The Crescent) og forliste totalt. Siden samlede man de inddrevne lig sammen og jordede dem i fællesgraven paa kirkegaarden. Vraget

er i vore dage blevet fundet, og en dykkerundersøgelse har bragt mange spændende ting frem af den undersøiske begravelse.

Løjtnanten kommer i kirke.

Strax efter strandingen blev en ung løjtnant, hvis navn desværre ikke kendes, beordret til at have opsyn med, hvad bjerges kunde fra kæmpeskibet. Og anden søndag efter Helligtrekonger 1809 kom han kørende fra Løkken. Da han nærmede sig Lønstrup og kom tæt forbi Maarup kirke, raadede kusken, som var kendt med egnen, ham til at gaa ind i kirken og høre prækenen. Ti sognepræsten der var »en svær mand til at præke«. — Han var provst og hed Claus Pedersen Mönnich. 1809 var han 73 aar og havde været præst i Maarup siden 1774. Siden døde han i embedet 1815.

Løjtnanten fulgte raadet, og det viste sig virkeligt, at kusken havde ret. Det blev »en svær præken«.

Da han lindede paa kirkedøren, var provsten allerede paa prækestolen. Løjtnanten vilde derfor sagte liste ind, men næppe havde provsten faaet øje paa ham, før han standsede i prækenen og rakte sig ud over prækestolen med haanden mod løjtnanten. Der var ikke andet for, end at han maatte op ad kirkegulvet og trykke provstens haand. »Guds fred og velkommen!« sagde provsten, og strax efter vendte han sig til en af menigheden: »Jens Nielsen, staa op og lad løjtnanten sidde ned!«

Prækenen.

Da han var kommet til sæde, forklarede provsten i en hurtig fortællende tone, at de idag havde evangeliet om

brylluppet i Kana. Det havde han delt i to dele: Første del om, hvem der kom til brylluppet og anden del om, hvad der skete, da Jesus og hans disciple kom til stede.

I første del havde provsten videre forklaret, at det var Jesu moder, som stod for anretningen, og derfor var Jesus og disciplene blevet inviteret. Og man havde tilmed bedt Jesus føre brudgommen.

I anden del havde han omtalt, at Jesus og disciplene havde været med i kirke til vielsen og nu skulde til bords. De fleste gæster var allerede ankommet, »og vi slap just, da løjtnanten kom, ved Petrus og begynder derfor i Guds navn igen«.

Dermed slog provsten over i prædikentone og fortsatte:

»Saa kom Petrus! Han havde om natten været paa havet for at fange fisk til gæstebudet. Han havde havstøvler paa ligesom I, naar I kommer fra havet.« Og provsten efterlignede de tunge støvlers lyd i traadet: »Truf, truf, truf! — Saa kom brudgommen. Han havde nye støvler paa: Knirk, knirk, knirk! — Saa kom bruden. Hun havde højhælede sko paa: Trip, trip, trip! — Derefter kom Jesu moder, som havde tøfler paa: Slup, slup, slup! — Og endelig kom Jesus selv, som havde bare fødder: Slank, slank, slank!

Da de nu var kommet til bords, læste Jesus bordbønnen.« — Her standsede provsten og bemærkede, at det var en stor fejl af evangelisten Johannes, at han ikke havde optegnet den, for det havde sikkert været en udmærket bordbøn. Derefter gik han videre i skildringen af bryllupsmiddagen:

»Saa kom grøden ind. Om det var risengrød eller byggrynsgrød taler den hellige skrift intet om. Men at det var en god grød med tykt sukker og kanel paa og en stor smørklat i midten, derom er intet spørgsmaal. — Der blev

nu spist og drukket dygtigt. Men da Jesus og disciplene udgjorde 13 gæster flere end beregnet, begyndte det at knibe for vin. Og Jesu moder, som stod for brylluppet, listede derfor hen til ham og sagde: »De unge brudefolk mangler vin!« — Men hvad svarede han? — »Det kommer int Jer ved, A skal nok pas min ting!««

Nu stod der sex vandkar af sten. De var af samme slags, forklarede provsten, som dem, man nylig havde bjerget fra et strandet portugisisk skib. De kunde tage tre fjerdinger smør saa vel hver: »Da sagde Jesus til tjeneren: »Fylder dem fulde med vand!« — og da det var sket: »Smag paa 'et! Ja, ja, smag kun paa 'et!« — Men hvor forbavset blev ikke køgemesteren, da vandet var blevet til den dejligste vin! Og han sagde: »Enhver giver først den bedste vin og siden den ringere, men du har beholdt den bedste til sidst!««

Og provsten vedblev: »Ja, mine andægtige medkristne! Det var et stort mirakel, frelseren gjorde. Han gjorde vand til vin og int som vinhandlerne, for de gør vin til vand. — Og hvad var det for en vin, han gjorde? Den gang jeg var præst paa Hirtsholmene, strandede der er Spanioler; der var vin ombord i smaa, runde flasker omvundet med siv. Saadan vin var det, frelseren gjorde. Saadan vin er sand medicin.« — Og afsides føjede provsten sagte til: »Gid jeg havde nogle flasker deraf endnu!« — Men højt fortsatte han: »Nu blev gæsterne ogsaa glade og muntre og drak af denne dejlige vin. Og hvorfor skulde de ikke drikke? Naar Vorherre vilde velsigne vor strand med en god vinmand, vilde vi ogsaa drikke, — om hvilken lejlighed vi alle af hjertet vil bede, at det maa ske ret snart.«

Ved disse ord foldede provsten hænderne og løftede øjnene i vejret. Menigheden gjorde det samme, og efter et halvt minuts stilhed fortsattes prækenen:

»Jeg siger, naar Vorherre af besynderlig naade vilde velsigne vor strand med en god vinmand, vilde vi ikke ogsaa drikke? Jo, vi vilde ikke alene drikke, men ogsaa takke og lovprise ham for de Guds gaver, han havde velsignet os med.«

Og Provsten vedblev: »Da nu gæsterne havde nydt tilstrækkeligt, hævede frelseren gildet ved at læse fra bordet. Denne bøn har Johannes heller ikke optegnet. Og da han havde ført brudgommen, skulde han jo danse ham bruden til. Men hvad dansede han? Menuet naturligvis!« — Og provsten tog fat i kjolen, bredte den ud til siderne og gjorde dansetrin til venstre, til højre og bagud. Samtidig angav han takt og tone med ordene: »Tinterlintint, tinterlintint, tinterlintant!« — Og saa fortsatte han: »Men hvorledes danser I? Firtur og kehraus!« — Og han hoppede og trampede og gav den grove bondedans med nogle lydelige: »Hopetohop, hopetohop, hopetohop! — Derfor, mine andægtige medkristne, naar I kommer til gæstebud og skal danse og gerne vil danse, saa dans menuet og ikke firtur og kehraus. For ellers danser Fanden kehraus med jer allesammen lige ind i Helvede. — Amen!«

Da løjtnanten gik fra kirke, besluttede han at skrive denne mærkelige præken op; og det er hans beretning derom, som her er benyttet i gengivelsen.

— — —

Det kan jo med grund betvivles, om provstens »andægtige medkristne« er gaaet synderlig opbyggede til deres hjem denne søndag. Og det kunde nok have sin interesse at erfare, hvad provst Mönnich kunde faa ud af de andre søndages evangeliestykker.

Han har jo ikke været ueffen som skuespiller. Og som historiker har han nok forstaaet at gøre en text levende.

Men som præst ved det, vi forstaar ved præst, har det jo staaet sløjt til. —

Det var i 1809 dette foregik. Aaret efter prækede Grundtvig til dimis i Trinitatis kirke og spurgte: »Hvi er Herrens ord forsvundet af hans hus?« — Mon han ikke havde lov til at spørge?

Litteratur:

Efter et manuskript i et privat arkiv gengivet i Vendsysselske Aarbøger 1928—29, ss. 154—59.

AD FORTIDS VEJE

HISTORISK FOLKELIG LÆSNING

4. AARGANG

2. Hefte indeholder:

Færøerne i Ufredstider. Af Lærer Poul Holm Joensen.

Christian II. En dansk Kongeskæbne. Af Arkivar Johan Hvidtfeldt.

Det levende Ord hos Christen Kold. Af Lærer Johannes Hagemann.

L. V. Birck. Sin Samtids aarvaagne økonomiske Samvittighed. Af cand. polit. Johs. Laursen.

Den hvide Marskal. Træk af Gustav Mannerheims Levnedsløb. Af Arkivar, Dr. phil. Harald Jørgensen.

Til Præken i Maarup Kirke 1809. Af Højskolelærer, cand. theol. Peter Riemann.

Udkommer i 4 aarlige Hefter à gennemsnitlig 96 Sider. Pris pr. Hefte Kr. 1,50, Kr. 6,00 pr. Aargang. Abonnement kan tegnes i alle Brugsforeninger eller paa Postkontorerne og er bindende for en Aargang, hvorefter Tilsendelsen fortsættes, indtil Opsigelse sker.

Nr. 156 1.50 Kr.